

ДЕЙНОСТНО СИСТЕМИРАНЕ НА ДОКТОРАНТСКИЯ ТРУД

Пано Лулански¹

Системирането е процес на **генериране и поддържане** на системност с цел постигането на единство и целенасоченост на функционирането на даден обект. Всеки функциониращ обект притежава определена подреденост, която обуславя неговото съществуване и развитие. Ако обектът е продукт на съзнателна дейност, то субективният фактор му осигурява необходимата системност в съответствие със законите на неговото съществуване и присъщите им механизми на функциониране. Такъв е случаят с дисертационния труд, в по-общ план – на организацията на докторантурата².

¹ Пано Лулански е доктор на икономическите науки, професор в катедра „Политическа икономия“ на УНСС, e-mail: institute2007@abv.bg

² Независимо от важността на **третата степен на висшето образование** – обучение в докторантура, въпросите за същността, характера, съдържанието, трансформациите и пр. на този процес, не са предмет на активно изследване. Ето защо изключително свободно се употребяват (в т. ч. досега даже и от пишещия тези редове) понятия като дисертационен труд, дисертация, докторантски труд, докторски труд, докторска теза и др. Между тях има и сходство, но и сериозни различия! Щрихи от видими разлики показваме само като визия, като се надяваме колегията да продължи този дискурс. **Първо**, синоними са понятията „дисертационен труд“, „дисертация“, „докторска теза“ и „докторски труд“. **Второ**, научните степени „доктор по...“ (образователна и научна степен – финал на третата степен на висшето образование) и „доктор на...“ (научна степен) се дават (присъждат) от акредитирани висши училища или други научни организации след защита на научен труд, чиято подготовка и съдържание трябва да отговарят на определени изисквания. **Трето**, докторант (за степената „доктор по...“) е лице, обучаващо се в третата степен на висшето образование по: а) теория на изследователското майсторство и теоретични основи на предметната област на дисертацията (чрез подготовка и полагане на комплекс от изпити); б) практика на това майсторство чрез разработване и публично защитаване на докторска дисертация. **Четвърто**, докторантският труд е обособена разновидност на труда в обществото, която се свързва с образователна и научно-практическа подготовка по въпросите на научните изследвания, което неизбежно се съпровожда с разработването и публичната защита на дисертация за придобиване на докторска степен (неизбежни допълнения са осъществяването на научно-изследователска дейност във връзка с презентация на част от дисертацията, а за висшите училища – и практикум по учебно-педагогическа дейност). **Пето**, дисертацията произхожда от латинското *disseratio*, което означава конфронтация, разискване, обширно обсъждане. Беглият поглед върху наименованието на докторантурата през социалистическия период – аспирантура, се тълкува в прекия смисъл на думата като аспирация, домогване до истината чрез изследователски процес, стремеж, амбиция. Като прилагателно „докторален“ означава *самоуверен, наставнически, който не търпи възражения*. Очевидно всички тези моменти могат да бъдат изходна основа за изследване на характера, съдържанието, механизмите на организация, резултатите от докторантския труд и др. (По тези въпроси интересен анализ намираме в европейския проект „Докторантурата – инструмент за формиране на иновативен научен потенциал в България“, BG051PO001/071).

УВОДНИ БЕЛЕЖКИ

В конкретен план, независимо от естеството на обекта, се търси присъствието на системна елементност, системна структурност, системна функционалност, системно поведение, системно подобие, системообразуване, системотрансформиране и др., които са израз както на цялостността на този обект (докторантския труд), на тоталното познание за него, на неговото съдържание и форми на съществуване и др. В литературата обикновено се говори не за системиране, а за създаването и поддържането на системен образ на обекта¹.

Две са страните (предмета) на докторантския труд (присъщ за образователната и научна степен „доктор по...“), които са взаимно преплетени и трудно отделими: обучение и работа по докторантското изследване (практическа страна на обучението).

Докторантското обучение е част от обучението след придобиване на магистърска степен и е най-високият стълб на висшето образование. То предявява изисквания към своите организатори и потребители, които са функция на етапа на социалното и икономическото развитие, степента на прогрес на технологиите, ролята и мястото на науката и образованието в обществения и стопанския живот, състоянието на ресурсното осигуряване на жизнените дейности, потребностите на обществото от експертен потенциал за развитие на новите направления на науката и образованието, и др. Бидейки база за разработването на докторска теза, това обучение е в същото време специфична **инвестиция в интелектуалността** на населението на всяка държава и се регламентира нормативно в правилата за организация на висшето образование².

Системният образ е вътрешно присъщ на всяко изследване, като цяло – на изследователския труд. Той е израз не само на възможностите на изследователя да обхваща (разпознава, анализира, диагностицира и предложи решения на констатираните проблеми) в своя анализ на всички страни, елементи и връзки в проучвания предмет, контекстуални на поставената цел, осмисления признак, възприетите хипотетичен апарат и ограничения. В крайния изследователски продукт (дисертационния / докторския труд) се анализира не системата на обекта, не тази на предмета, а само част от последния – на изследвания негов признак (предикат), при възприети идейна

Вж още разнопосочни решения по дефинирането на докторантурата и нейното съдържание в *Речник на чуждите думи в българския език*, София, БАН, 1982 г., с. 265; Большая энциклопедия, Москва, „ТЕРРА“, 2006 г., т. 4, с. 72 и том 15, с. 5, 19-20; bg.wikipedia.org, technik.info и различни други енциклопедии, речници, справочници и др. – б. а.

¹ Вж. великолепен анализ на системността (обща и диференцирана) на икономиката – в Матеев, Евг. *Структура и управление на икономическата система*, София, ДИ „Наука и изкуство“, 1987 г.; Миркович, К. *Икономическата система. Изследване върху системния подход в икономиката*, София, Издателство „Тракия-М“, том първи – 2008 г., и том втори – 2009 г., и др. – б. а.

² Действащата в момента нормативна уредба на докторантурата се свързва със Закона за развитие на академичния състав в Република България, действащ от първата половина на 2011 г. Изследователите на прилагането на този закон са категорични, че са **необходими промени не само в организацията и управлението на докторантурата, но и в съдържанието на дисертациите и начините на тяхната защита** – б. а.

платформа и авторови ограничения. Този подход от общо към частно и от там – към конкретно, са „ежедневие“ на изследователския сценарии, който отчита подобие между релевантния модел на изследваната система и фактическите координати на признака, в общност – предмета и обекта.

Това „пътуване“ между релевантността и изследваната система, произтичаща от нейната природа и характер, от една страна, и реалностите на тази система (фактическо състояние) – от друга страна, приема формата на **изследователско поле**, в което се заражда и утвърждава ново познание за заобикалящата ни действителност. Създава се възможност за вземане на управленски решения с оглед отстраняване на трудностите във функционирането на изследваната система в посока към нейното стабилизиране и осъществяване на природно целенасочен растеж.

Системното изследователско поле е валидно за всяка дисертация. То регламентира **смыслеобразуването на дисертационния труд** от гледна точка на обхвата на анализа: писане на дисертация по стеснен предмет (предикат, признак); внасяне на ограничителни моменти в дисертационното изследване за аспект (място, време, обхват на признака и др.); натрупан опит от докторанта; наличен информационен дефицит и др. В началната фаза на изследването се синтезират наследените знания и практикум за предмета и признака, очертава се релевантната система на неговия образ; в следващата фаза се диагностицира състоянието на този предметен признак при конкретните условия, а във финалната фаза се обобщават съответни пътища за действия, които биха придвижили фактическата система към нейния идеален вариант на съществуване и развитие.

Следва се релацията „знание за признака (релевантен аспект) – познание за фактическото състояние на признака – възможности за постигане от признака на релевантното му състояние в контекста на създадените условия“. В по-конкретна форма това е път за усъвършенстването на системата, който може да се изрази и като, **първо**, „втасване“ (изграждане на модел за поведение), **второ**, ферментация – намиране на отклонението между референтната и фактическата система, и **трето**, създаване на главното в изследователския продукт (насоки на траекторията на поведение, които ще намалят отклонението между фактическата и релевантната система). „**Озонът**“ от разработването на всяка дисертация е създаването чрез нея на **правила за бъдещо поведение на изследвания предмет** (какво да се направи, за да се изправи неблагоприятното поведение на системата), намирането на нужния път на бъдещото развитие на изследваната система.

Погледнат от този аспект, дисертационният/докторският труд е творческо търсене и намиране на правилния път за функциониране на дадена система (предметен признак) в конкретния момент, на конкретното място и при конкретните обстоятелства. И ако при очертаното фокусиране генерираното знание е удачно, то при промяната в средата на изследваната система се появява без съмнение ново знание, което не е нищо друго, освен реално доказателство за относителността на нашата истина за нещата, за необходимостта от все по-пространствено, перманентно и дълбочинно познание за обкръжаващата ни среда. В този и само в този аспект всяка приложена дисертация е **витален лъч на надежда за просперитет** (проповед на бъдещето), кой-

то отразява ползотворното текущо въздействие на научното знание върху жизнените дейности¹. Но това е **маловажно за дисертационното изследване**.

По-същественото в докторантския живот (труд) е **разширяването на полето на подготовката на специализиран експерт по предметния признак (в общност предмета) на дисертацията, който дълготрайно ще плоди ново познание, нови управленски решения**, ще осветлява новия живот (бъдещето) в природата, обществото и човека. Всяко откривателство (а това е присъщо и на дисертационния труд) е възпроизвеждащо се предизвикателство, което е „акушерка“ (родилен процес върху крилете на мисленето) на новото в дълбините на старото. Ето защо докторантът изучава **изкуството на иноватора, моделиращ бъдещето**. Това е малка докторантска Коледа, която е присъща на всеки докторски труд и **намалява неимоверно обществената цена на незнанието и неможенето**.

Няма съмнение, че дисертационният труд и цялостната работа по неговото разработване, написване и защита няма да има своя финален успех, ако не се съпровожда последователно и паралелно с обучение по методология и методика на научните изследвания, и по теория и практика на предмета на изследване. Всичко това е съдържание на докторантския труд, а разработената и защитена дисертация (докторския труд) е негова външна **крайна форма на проявление**.

Целта на настоящата студия е – на фона на системните елементи и връзки в обучението на докторанти и в процеса на разработването на дисертационен труд (изследване, написване и защита), да се осмислят основни между тях обучителни процедури, първична систематизация на работните дейности, структура на изложението и др. и да се очертае мястото и ролята им в докторантския процес.

Обект е работата на докторанта във всички фази на докторантурата (обучение, изследване, написване и защита на дисертационен труд), а **предмет** – главното в съдържанието на избрани основни системни връзки на докторантския труд.

Хипотезата на студията се дефинира като неизбежност от дейностно системиране на докторантския труд – общо и в подробности, което да съответства на методологическите и методическите основи на докторантското възпроизводство.

Три са **ограниченията на разработката**: **първото**, акцентът е върху съдържателната страна на **процесуалността на докторантския труд при образователната и научна степен „доктор по...“** (характерът на този труд има съпътстващо значение, макар че е трудно в анализа да се направи категорично разграничение с него); **второто** – направените обобщения в студията са валидни за организацията на докторантския труд по **стопански науки**; **третото**, нямаме претенции за **цялостно решаване на въпросите за системността на докторантския труд**. Нещо повече – дори само подсказани, те вече са в дискурсното поле на научната общественост (това е може би най-важното за успеха на изследването). И колкото и тривиално да изглежда – предметът на някой от защитаваните позиции, неговото поставяне отново, е само доказателство за невъзможността обществото все още да реши задоволително сложните въпроси на организацията и управлението на докторантския труд.

¹ Не поддържа превертно възникналото твърдение за неограничена власт на човека върху природата, човека и обществото – б. а.

Поставените въпроси и потърсените решения в настоящето изследване могат да се допълнят (разширят, уточнят, потвърдят) и от различни текущи прагматични постановки и наследени обобщения (Приложение 1).

Към теоретичното обучение на докторантите – с повече внимание и отговорност пред бъдещето

Много са постановките и решенията за **системна организация на научно-творческия труд**¹. Сред тях са малко полезните обобщения, осмислени до равнище пряка приложимост в практиката.

Изходен момент на процеса на обучението на докторанти по стопански науки е, от една страна, степента на развитие на науката за тези сфери, от друга – качеството на развитие на теорията, методологията и методите на изследователското майсторство, а от трета – потребностите на социалната практика. Научността е съдържателна страна на всяка дейност и характеризира използване (априорното изследване) на създаденото научното знание в социалната практика, в т. ч. и процеса на обучение. На този фон научността се свързва с интелектуалния модел на докторанта по стопански науки².

Научността е винаги плуралистична. Тя е чадър, който предпазва действията ни от недостатъци, свързани с непълното познаване на природата в нас и извън нас. (Схема 1).

¹ Виж за характера на научно-творческата работа (осмислен на основата на произведения на К. Паустовски, Н. Хайтов и Б. Райнов) в книгата на проф Н. Великов – *Размисли върху характера и технологията на научно-творческата работа*, София, Център за еврообразование и наука ООД, 2014. В сферата на научните изследвания (и преди всичко тези по стопански науки) у нас определящо могат да се посочат имената на: Д. Сепетлиев (Сепетлиев, Д., *Методика и технология на научно-изследователската работа*, издадени книги в 1960 г. и 1976 г.); Ив. Йорданов (Йорданов, Ив. *Науката като логическа и обществена система*, 1975 г.); Здр. Ковачев и кол. (*Основи на научните изследвания по икономика*, 1981 г.); Ив. Съйкова и кол. (*Евристичното мислене*, 1993 г.); Бл. Колев (*Икономическа култура*, 2002 г.); колектив на Русенски университет „Ангел Кънчев“, който е разработил дългогодишен проект по въпросите на управлението на висшето образование, в т. ч. и организацията на докторанския труд (Г. Тасев, В. Григоров, А. Смрикаров и др., 2002-2003 г.); колектив на бившия Икономически институт на БАН (ръководител Р. Чобанова, 2010 г.); Цв. Колев (*Основи на общата теория на стопанството*, 2011 г.) и др. В повечето случай особено внимание се отделя на методическите въпроси за написване на дипломни работи (Н. Великов, Здр. Златанов, Здр. Ковачев, М. Стоянова, Г. Бишков и др.). В родната ни наука могат да се посочат имената на редица специалисти с определен принос към философията на науката: А. Поликаров, С. Герджиков, К. Янакиев, А. Стефанов, В. Петров, Н. Сретенова и др. Между съвременниците (от миналото и настоящото столетие) в световен мащаб можем да посочим имената на Гастон Башлар, Джон Уоткинс, Имре Лакатош, Карл Попър, Рудолф Карнап, Томас Кун, Хилари Пътнам и др. – б. а.

² Използвани са с доработка постановки на автора. (вж Лулански, П. *Атлас по методика на икономическите изследвания*, София, Издателски комплекс УНСС, 2013 г., с. 57-72. – б. а.

Схема 1. Технология на създаване и прилагане на научния продукт

Според тази схема в цикъла „изследване-внедряване” е имплантиран комплекс от различни **предметни разновидности на научност** на: извършените до сега изследвания на предмета; наличният и използван изследователски инструментариум; изследователят по технология на извършваната от него научно-творческа дейност; извършеното пряко проучване на изследвания предмет; генерирането на междинен резултат на изследователския продукт; средствата за прилагане на получения продукт; процесът на прилагане на създадената новост; произведеният чрез трансформиране (прилагане) на съответната новост полезен продукт и др.

Тези фиксирани страни във фазите на изследването показват степента на присъствие на научния елемент (влагане на научни съображения, онаучаване на политиката и управлението) в осъществяването на всяко ново изследване и прилагане на неговите резултати. **Изводите** от горепосоченото са няколко. **Първо**, качеството на изследователския продукт е функция на много фактори, последователно въздействащи и със синергично естество. Генерираните до даден момент високи стойности на качеството (а значи и на ползата) могат да бъдат “потребени” в следващите етапи и да не се мултиплицират в събирателен ефект. **Второ**, изследователят трябва да притежава **множествена интелигентност** за да гарантира високо качество и приложимост на своя продукт (идея, изобретение, концепция и др.). Той е нужно да познава методите на анализ, да избере подходящ предмет с явна актуалност, да притежава анализаторски качества, да има необходимия капацитет за защита и прилагане на създадения продукт и др. **Трето**, изследователският подход е универсално средство за ориентиране на всеки мениджър в сложния лабиринт от заобикалящи го връзки и зависимости, поради което е немислимо създаване на висши експертни кадри, без достатъчно солидна подготовка в тази насока.

Изследователят трябва да притежава определен капацитет за да може да върши качествено своята многостранна работа. Докторантските компетенции са необходимо **единство от експертни знания, умения и изследователско поведение при решаването на научния проблем чрез докторски труд**. Знанията са индикатор на **теоретичната подготовка** на изследователя, уменията – на **моженето** му за организиране на качествен изследователския процес (преди всичко творческо и критично мислене и действие), а поведението се свързва с неговата **нагласа** за извършване на задълбочен анализ, в т.ч. и чрез работа в екип.

Един опит¹ за обобщаване на компетенциите на изследователя предполага тяхното идентифициране по основните фази на изследователския процес, обособени по определящата ги функция. (таблица 1).

Таблица 1. Таксономия на изследователските компетенции

Познавателна функция	Репродуктивна функция	Приложна функция
Информирание	Обобщаване	Адаптиране
Анализиране	Разработване на варианти	Апробиране
Разбиране	Оценяване	Прилагане
Синтезиране	Възприемане	
Оценяване	Дефиниране	
Селектиране		

Очертаните компетенции позволяват разработването на присъщите им адекватни действия, които са израз на търсенето на научни решения по изследвания предмет (таблица 2, таблица 3, таблица 4)

Таблица 2. Присъщи на познавателната функция действия

Компетенции	Присъщи действия
1	2
Информирание	Работа в библиотека. Работа с информационни комуникативни средства. Практическо изучаване на даден обект (предмет, явление или процес).
Анализиране	Разкриване на наличните елементи, черти, механизъм на проявление, форми, фактори на даден обект. Разкриване на степента на разработеност на изследвания въпрос в литературата и неговото състояние в практиката. Разпознаване на скритото значение на свойства, признаци, функции на обекта. Идентифициране на съставни части, факти, спецификации.
Разбиране	Разбиране на решенията по изследвания предмет в теорията и практиката. Разбиране на нерешените или частично решените въпроси. Разбиране на контекстуалните решения. Разбиране на методологията на изследването.
Синтезиране	Извършване на групировка на събраната информация. Преобразуване на знанието в нов контекст. Извършване на статичен, динамичен, сравнителен и прогностичен анализ. Идентифициране на причини и следствия (обяснение).

¹ Използван е подход от Радойновска Бл. *Компетенциите – приоритетна цел на образованието*, „Педагогика“, 2005 г., № 5, с. 12-13. – б.а.

Продължение

1	2
Оценяване	Сравняване на синтезираната информация с цел разграничаване на идеи. Оценяване на значението на теории, тези, хипотези и аргументи. Валидизиране на истинността на предлаганите от други автори новости (критично жило на разработката).
Селектиране	Обобщаване на възникващите проблеми. Обобщаване на наличните решения за тяхното отстраняване. Обобщаване на нерешените въпроси като предмет на бъдещо анализиране. Селектиране на методология за евентуално изследване.

Таблица 3. Присъщи действия на репродуктивната функция

Компетенции	Присъщи действия
Обобщаване	Обобщаване на нови черти, решения, механизми и др. Свързване на отделните обобщения в система.
Разработване на варианти	Визуализиране – разработване на варианти за новости в извършеното изследване. Разработване на варианти за решения с практическа значимост.
Оценяване	Избор на критерии за оценяване. Извършване на оценяване (научна обосновка и полезност) на научни резултати.
Възприемане	Валидизиране на истинността на предлаганите новости в теоретичен и практически контекст. Идентифициране на формите и метричната система на потенциалния (създадения) научен, социален и икономически ефект.
Дефиниране	Финално дефиниране на новостите. Дефиниране на насоките за бъдещи изследвания. Дефиниране на насоките за прилагане на новостите. Дефиниране на методите за оценка на тяхната полза.

Таблица 4. Присъщи на приложната функция действия

Компетенции	Присъщи действия
Адаптиране	Приспособяване на създадената новост за внедряване в конкретна система. Изработване на опитен образец.
Апробиране	Пробно изпитване на опитния образец. Нанасяне на необходимите корекции.
Прилагане	Масово прилагане на новостта.

Комплексът от горепосочените действия позволява да се обобщи **широкообхватна система от изследователски умения**, които са необходими на всеки творец от научния жанр.

От гледна точка на съдържанието на изследователския процес могат да се формулират следните няколко **групи умения**:

1. Умения за **анализиране и синтезиране на проблеми** в научната литература и социалната практика: събиране на информация, обработка на информация, систематизиране на информация (контролно-оценъчни умения), обобщаване на идеи, целеполагане на анализа и др.

2. Умения за **креативно мислене**: свързване на процеси и идеи, избор на методи за анализ и изложение, синтезиране на алтернативи, критично осмисляне на идеи, избор на печеливша алтернатива (генериране на нови идеи), осъществяване на връзка между отделни на пръв поглед независещи един от друг феномени, обобщаване и оценяване на приноси, самокритичност към своите идеи, адаптиране към ситуации и др.

3. Умение за **практическо проучване**: владееене на методите на анализ на емпирична информация, комуникативни умения и др.

4. Умения за **ефективна организация на излагане на мислите**: език, стил, умения за систематизиране, умение за достъпно изложение и др.

5. Умения за **прилагане на продуцираните теоретични продукти** в практиката: умения за организиране, умения за контролиране, за сравняване, за оценяване на въздействие и др.

Субкомпетенциите на научния работник се изразяват обобщено в наличието или липсата в неговите действия на **креативност като функционална интелигентност**. Креативността се изразява най-общо в използването на **въображението за съчетаване по нов начин на идеи и информация за предмети, процеси и явления от заобикалящия ни свят**. Липсата в изследователя на новаторство и интелигентност – като стандарт за поведение, рефлектира в количеството и качеството на създаваните от него творчески продукти. Креативността е съвкупност най-малко от две интелигентности¹. Тя е съвкупност от способности, които позволяват бързото и качествено научно решаване на възникнали проблеми в различните области на живота.

В научното творчество множествената интелигентност може да се обособи като система от редица разновидности на интелигентността. (таблица 5).

¹ Относно интелигентността вж Гарднър, Х. Нова теория за интелигентността. Множествена интелигентност на XXI век. – София: Сиела, 2004, с 37-43.

Таблица 5. Разновидности интелигентност в изследователския процес

Вид	Предмет
1. Лингвистична интелигентност	Способност за бързо изучаване и използване за целите на анализа на чужди езици.
2. Логико-математическа интелигентност	Способност за логизиране на връзки, извършване на математически операции, обобщаване на ситуации, формиране на приоритети и абстрахиране от подробности, използването на съвременни информационни и комуникационни технологии за транслиране на информация и др.
3. Пространствена интелигентност	Способност за ориентиране в научното пространство, разпознаване на тези, тяхното свързване или изключване в система, целеполагане на дейности (конструктивност), оценяване на контекстуалността в процесите и явленията.
4. Интерперсонална интелигентност	Способност за разбиране и прогнозиране на намерения, мотиви, нагласи на други хора, презентативност на поведението, оказване на съдействие с идеи и усилия и др.

Приведените видове интелигентност показват, че, **първо**, в науката не може и не бива да се влиза като креатура, това би породило фатални последици; **второ**, подборът на научни работници трябва да бъде много прецизен; **трето**, научният работник трябва „да се отглежда“ още от студентската скамейка; **четвърто**, на научния работник трябва да се предоставят възможности да развива своя талант; **пето**, не е срамно, ако начинаещият изследовател покаже когнитивен и изследователски дефицит и продължи да реализира своите усилия на друго поприще; **шесто**, научният работник може да компенсира недостатъчността на някоя от изискуемите способности (използване на технически средства за анализ на информация, организиране на социологически проучвания и др.) с използването на услугите на свой колега, което предполага екипна работа; научният работник не е просто талант, а такъв в определена насока и ако тя е недостатъчно точно идентифицирана, провалът му е неминуем; **седмо**, тези интелигентности могат да имат и генетичен (наследствен) елемент, те се развиват чрез образование, обучение и практически опит; **осмо**, очевидно стъпките на научната кариера преминават през фазите на заложибите (годност на мисията на творец), формирането и развитието на творческите способности, готовност за тяхната реализация (мотивираност) и конкретна реализация – с много, много труд; **девето**, творецът не бива да се интерпретира като отшелник и монах на „новия смисъл“, а като личност с човешки качества: самоуважение, вяра в себе си, отговорност, контрол на личностния напредък по отношение на поставените цели и др.

Внимателният анализ на интелигентността като фактор на творческия процес в науката се асоциира с маргинализираната човешка природа. Не подлежи на доказване, че страната ни разполага с много творчески таланти в изследователското поле (те се реализират великолепно в чужбина, предвид на създадените им там добри ус-

ловия). Младият човек в съвременната българска наука е обречен на мизерно съществуване. Когато възнаграждението на един футболист от средна класа е десетки пъти по-голямо от това на професор, тогава нека оставим всеки да осмисли какво е диференцираното сравнително социално самочувствие на тези два субекта. Когато медиите отделят несравнимо повече време (електронните) и пространство (печатните) на спорта, а информация за направено научно откритие с голямо значение едва се „промъква“ като новина, тогава отново си поставяме въпроса **за какво наистина става дума?** Нека не подценяваме нито една сфера на жизнената дейност, но защо надценяваме многократно други?

На фона на изказаните съображения – като прототип на съдържанието на своеобразна **длъжностна характеристика на докторанта**, въпросите за неговото обучение пораждат редица асоциации.

Първо, наблюденията показват **подценяване на този вид обучение** в стопанските науки (разбира се, и не само там). Това произтича от разглеждането на докторантското обучение само като определен промеждутък от живота на бъдещия научен работник в контекста на създаването на комплексни условия за успешното полагане на текущите изпити, написването и защитата на дисертационен труд. Изпуска се обаче **главното в докторантското обучение – създаването на креативна личност, която владее инструментите на научно-изследователския процес и е способна да решава сериозните въпроси на анализирането, диагностицирането и обобщаването на решения за нормално възпроизводство на стопанския и социалния живот на обществото**. Докторантурата трябва да е с фокус върху очакваните въздействия на бъдещия изследовател върху жизнените действия. Мисията на докторантурата е **възпроизводство на интелектуалния експертен потенциал на стопанството**. Разработването и защитата на докторската теза е само текуща апробация на качеството на новосъздадения продукт, който не е дисертацията (тя е само средство), а **евристичният капацитет на бъдещия научен работник, експерт, консултант, преподавател**. Тази фундаментална грешка трябва да се елиминира!

Второ, в диференцирана форма съдържанието на образователния модул на докторантския процес съдържа **два момента**: обучение на докторантите по изследователско майсторство и по предметната област на докторската теза, и осъществяване на преподавателска дейност. Останалите две дейности: научно изследователската (презентирането на част от дисертационната работа под формата на монографии, студии, статии, научни доклади и научни съобщения) и разработване и защита на дисертацията също са свързани (са израз) на извършено обучение, но акцентът там е научно изследователски и публично презентирание на главното в разработвания дисертационен труд. Без да подценяваме нито една страна от многостранната дейност на докторанта, може да се твърди, че неговата подготовка за активна научно-изследователска дейност е неразривно свързана с обучение по теорията и практиката на възприетия тип изследване. В този смисъл самото обучение има определящо **обществено-визуален характер**, то е априорен израз на формирането на докторантския креативен фактор на прогреса, независимо от естественото текущо проявление на индивидуалната, лично-

стната мотивация. Единствено вярната позиция е **позиционирането на докторантския труд като обществено необходим ресурс, катализиращ бъдещото развитие.**

Трето, организацията на образователния процес в различните институции, акредитирани от НАОА за обучение на докторанти, съществува в различни форми като: част от Магистърски факултет (Нов Български университет), Центрове за обучение на докторанти (БАН, ВСУ „Черноризец Храбър“, РУ „Ангел Кънчев“ и др.), Докторантско училище (Софийски университет, Университет по билиотекознание и информационни технологии, Технически университет-София и др.), Клубове на докторанти (ВСУ „Ч. Храбър“) и др. В рамките на очертаната картина не може да не се отбележи показаната сериозна загриженост за докторантите от ръководството на РУ „Ангел Кънчев“, където функционира **Виртуален инфо-център за докторанти** с цяла поредица подпомагащи тяхното обучение разработки под егидата на **Библиотека за докторанти**. Това е дългогодишна работа по програма на Академичния съвет за усъвършенстване на висшето образование, в т.ч. и за работата с докторанти, финансирана върху проектна основа.

Документално, обучението на докторантите се наблюдава и регулира чрез разработени и прилагани стандартни типови документи (индивидуален план, учебни планове за обучение, учебно разписание и др.).

Това не е достатъчно. В аспекта на Закона за развитие на академичния състав в Република България, влязъл в сила от 30.03.2011 г., се разроиха редица университетски и на научни организации, вътрешни документи за организация на докторантското обучение, с които тази система се либерализира, но не реши задоволително възникващите въпроси. Очевидно е **необходимо разработването на Единни държавни изисквания за обучение в третата степен на висшето образование**, в т.ч. и за присъждане на научни степени¹.

Четвърто, учебното съдържание обхваща задължителни за докторантите от съответното направление, както и изборни (специализиращи) дисциплини. В общ план като неизбежни задължителни обучителни модули (с определена вариация в наименованията на съответните дисциплини) фигурират: институционализиране на докторантското обучение, теория на познанието, методология и методика на научно-изследователската дейност, техническо осигуряване на научно-изследователската дейност (експериментални изследвания), креативна комуникация, защита на интелектуалната собственост, докторантска етика и др. Всяко висше училище (или друга акредитирана научна организация), в зависимост от своя профил, обучава и по специфични задължителни дисциплини (например за техническите висши училища: методи за оптимизация, креативни иновационни технологии и др.).

За докторантите по стопански науки в **задължителния блок** непременно трябва да присъства обучение по следните модули, които могат да се групират в различни

¹ За недостатъците на Закона за развитие на академичния състав в Република България вж. Дамянов, Д. Закон за развитие на академичния състав в Република България – необходими промени. //Наука, 2013, № 3; Дамянов, Д. Проблеми на промяна на ЗРАСРБ – три години по късно. //Наука, 2014, №1; Тошев, Б. Състояние и перспективи на научните изследвания в България: проблеми и слабости на научната политика. // Наука, 2014, № 4.

дисциплини: икономическа култура, философия на икономиката, философия на мисленето и теория на познавателния процес, диагностика и прогнозиране на социални и икономически системи, изследователски жанрове, иконометрия, системен анализ, креативно мислене и действие, работа в библиотека и контент-анализ на информация, обработка на информационни масиви, системен анализ, логика и теория на аргументацията, методология и методика на изследването, цитиране на литература и оформяне на дисертация, писане на автореферат, научни комуникации и реторика, изследователска праксеология, педагогическо майсторство и др.

Изборните дисциплини се композират съобразно профила на отделната катедра (секция). В тях е препоръчително да присъстват модули (дисциплини) като: теория и история на анализираната от докторанта система, методология и методика по темата на дисертацията, практикум по темата на дисертацията, написване и изнасяне на лекционен курс по темата на дисертацията, противоречия в предмета на изследване, микс от методи на анализа по предмета на изследване и др.

Първичната систематизация на дисертационния дейностен процес: един недостатъчно използван ресурс

Много са структурообразуващите страни на дисертационния (докторския) труд. Формалният аспект на този процес се отнася до **заглавието**¹ на изследването и главното (отправната точка, идейната платформа) в проектния замисъл на съдържанието – **хипотетичния апарат**. Тези два момента са най-динамичните в дисертационния труд. В същото време те са изходна основа на промените в останалите елементи на изложението: в съдържанието (най-голямо в „черната кутия“ на всяка дисертация – уводът), в използваната информация (индикаторната рамка) и др.

В очертаваното поле са налице редица **релации**.

Основна връзка в изследването е между **заглавие и хипотетичен апарат**, от една страна, и между **тях и съдържанието**, от друга страна.

Подчинителна връзка в изложението на резултатите от изследването е налице между **увода** като отправна траектория и **останалите страни на съдържанието**. В същото време действащите (и наложени сега!) императиви на конструирането на въведението (увода) са **изход от търсения и намерен отговор** на всички въпроси, които са системоформиращи за всяка дисертация: методи, цел, задачи и др. Извън това в изложението трябва да е налице координация между заглавие и наименоване на отделните глави, между главите и параграфите в тях, между параграфите и отделните подзаглавия и абзаци.

Първият момент, който трябва да се осмисли при всяко дисертационно изследване, е създаването на **проект за план на дисертационния труд**, т.е. на временно

¹ Авторът на студията прави **разлика между заглавие и тема**. Заглавието съдържа следните елементи: признак, предмет, обект и други обстоятелства, докато темата – предмет, обект и други обстоятелства. Вж. по тези въпроси допълнителни аргументи в Лулански, П. *Недоизползвани синтаксис-възможности в позиционирането на дисертационна изследователска инфраструктура*. //Икономически и социални алтернативи, 2014, № 1.

съдържание на труда. Той се изгражда на основата на **заглавието и идейната платформа**, които (като правило) са временни.

Какво позитивно носи решението на този въпрос?¹

Най-напред докторантът изяснява за себе си какво трябва да направи при композицията на своето изследване и си дава сметка дали е в състояние да го осъществи.

На второ място, чрез това „упражнение“ той ще предложи за обсъждане на своя научен ръководител разбираем проект с отработени за момента елементи и връзки между тях: заглавие – хипотетичен апарат – съдържание. И всичко това, разработено на основата на **действащата парадигма**.

На трето място докторантът си прави равностметка за това дали има ясни идеи, те добре ли са композирани, надеждно ли е избран пътът за тяхната реализация. „Дипломната работа – пише У. Еко – е като партия шах, която се състои от много ходове, които ще направите, за да обявите шах на противника, иначе никога няма да можете да го постигнете”².

Първичната систематизация на действията на докторанта се отнася до изграждане на **основите на увода и останалото съдържание**, съответстващо на заглавието и възприетия хипотетичен апарат. Хипотетичното (временното) съдържание на дейностите по изследването се изгражда върху дефинирането на основния въпрос (проблем) на дисертационния труд (схема 2).

Схема 2. Дефиниране на основния въпрос

От тук насетне **системоформиращата верига** на всяко изследване преминава през: информационно осигуряване (селектирани **истинни данни** за процеси, явления и предмети, следователно – генериране на **значима информация**), анализиране и оценяване на тази информация и получаване на ново познание (теория, методология и методика), добавяне на стойност върху съществуващото знание.

Тази платформа определя и бъдещата дейност на докторанта, фокусирана в **следните позиции**³:

¹ Вж. Еко, Умберто. *Как се пише дипломна работа. Хуматитарни дисциплини*. Превод от италиански, В. Цолова. – София, Книгоиздателска къща „Труд“, 2013 г., с. 147.

² Пак там.

³ Пак там, с. 149, като са направени и допълнения от автора на студията. В. Станков (вж. Станков В., *Евристичният ресурс*, София, 2001 г., с. 61) разглежда 5 нива на творчество: формулиране и преформулиране на проблема; разпознаване на методите за анализ на проблема и за неговото разрешаване; обосноваване на решението; издигане на хипотези; изграждане на теории, обобщаване и видоизменяне на действителността. Четири страници по късно той спо-

1. Позициониране на проблема на изследването (обект, предмет, признак, цел, задачи, ограничителни рамки и др.).
2. Осмисляне разработването на инфраструктурата (същност, съдържание, механизъм, функциониране, налични решения за промяна и др.) на проблема въз основа на решения в наличната литература и в практиката.
3. Разработване на хипотетичен апарат като център (генерална линия) на бъдещото изследване.
4. Разработване на индикаторна рамка на анализа (система за разпознаване на проблема, предмета и признака).
5. Събиране на информация за обекта, предмета и признака на изследването.
6. Анализ на информацията.
7. Доказване на работните хипотези.
8. Заключение – изводи от анализа, оценка на авторовите предложения за решаване на проблема, рекапитулация на хипотезите, очертаване на насоки за бъдещи изследвания по предмета и признака и др.
9. Написване на текста на дисертацията и на автореферата.
10. Защищаване на дисертационния труд.

В така очертания режим (технология) на работа на докторанта **уводът и съдържанието се промянят постоянно.**

Тази първична систематизация, внимателно осмислена, формира *Пътна карта на изследването*. В нея, в резюмирана форма, се представят обстойно общите решения по горепосочените 10 позиции, главното в основите на работата по дисертацията. Те се **консултират с научния ръководител и членовете на катедрата (секцията)**, което е условие за тяхното колективно **морално ангажиране** с по-нататъшната съдба на разработката.

деля разбирането относно 3 акта на творчеството: интуиция и желание; генериране на знание и генериране на умения за промяна. Проф. Н. Великов (вж Великов, Н. *Размисли върху характера и технологията на научно-творческата работа*, София, Център за еврообразование и наука ООД, 2014 г., с. 36-48) определя 7 етапа на научно-творческата работа. А именно, изборът – **доброволен или възложен** (инвентаризация на проектираната научно-творческа работа – индивидуална или колективна: окомплектовка, съвместимост на екипа, първично разпределение на работата и др.); **изучаване на състоянието на проблемите**: генезис, наследени изследвания по предмета, решения на проблема от най-значими автори, информационно осигуряване на проблема, съвременни решения по проблема и др.; **разработване на вариант на структура на бъдещата научно-творческа разработка**: разработване на варианти за структура, оценка на тези варианти и избор на структура, разработване на въпросници и карти за наблюдение и събиране на информация и др.; **събиране и обработка на първична и вторична информация**: отпечатване на анкетни карти, издирване на анкетъори, събиране на нужната информация, намиране и събиране на вторична информация и др.; **същински творчески процес** – създаване на продукта на научно-творческата работа: избор на изходящи парадигми на извършвания анализ, обработка на събраната информация, разкриване на основни зависимости в анализирания информация и др.; **обсъждане на разработения научно-творчески продукт**: отпечатване, предоставяне на ръкописа на рецензенти, приемане/защита на разработката пред научни/експертни съвети и др.; **прилагане на научно-творческата разработка**.

Какви са **рефлексите от възприемането на подобен подход?**

Основното: той позволява да се оцени степента на съвместимост между: а) заглавието и поведението на докторанта; б) докторанта и научния ръководител; в) пътната карта на дисертационното изследване и мнението на колектива за нея. **Това неизбежно изработено усещане за единство** между тези три двойки системи е необходим **изходен пункт** на всяка дисертация. Посоченият **модел на съвместимост** може да бъде илюстриран с елементарен пример. Когато шофьорът се „сработи“ с експлоатирания от него автомобил, се твърди, че между тях е налице срастване, взаимно допълване, естествено единство – водачът знае как при конкретно възникващите ситуации ще реагира автомобилът, респективно и той. Същото е валидно и за връзката между **докторант и дисертационен труд**¹: пораждането (изработването) на „**входящо**“ **единство** е първата крачка към успех в написването и защитата на една дисертация. Гаранти на този процес са научният ръководител и звеното, в което се осъществява обучението в докторантура.

Така агрегираното единство е пропито от **съотносителност между двете структурообразуващи системи: индивидуалност на докторанта** (изградена от неговите интереси, способности и специализация по предмета на изследване) и **концептуалност на докторския труд** (изградена от признак, хипотетичен инструментариум и изследователски план). Налице са **три неизбежни сливания**: интереси към изследване – изследван признак; специализация по предмета – хипотетичен апарат (интуитивна представа за търсената структуроопределяща дисертацията връзка); способности на докторанта – изследователски план. Колкото и да изглежда натрапено и привнесено, може и трябва да се дефинира **изходната постановка** на успеха в работата на докторанта: **сливането между неговата индивидуалност и концептуалността на дисертационния труд**².

Второ, има достатъчно основание да се твърди, че **дезангажирането на колектива на първичното звено** с работата на даден докторант по дисертацията си е негативно явление, което трябва да се преодолява. **Внасянето на проекта (пътната карта) на дисертацията за обсъждане и одобрение в катедрата (секцията) е тест за надеждност не само на докторанта и неговата работа, но и на научния му ръководител, за зрелостта и емпатията между членовете на целия колектив.** Практиката обикновено не познава високи постижения на докторанти, работещи в катедри (секции), чийто отношения са изтъкани от елементи на безотговорност, корозия, злоба, отмъщение, омраза и др.

¹ В крайна сметка тази връзка е функция-резултат (агрегирана функция) на посочените по-горе три съвместими системи.

² Този въпрос е доста по-широк и дълбок и заслужава допълнително осмисляне. Работата на докторанта по дисертацията става негова **спортна мечта и хъс** само при себеотдаване в името на създаването на докторския продукт. Ненапразно в полето на науката отделният признак, който е дълбоко осмислен от редица автори, се свързва именно с тяхното име и обратното – **тяхното име е марка** за решаване на сложни проблеми на социалната и стопанската практика. **Сливането между твореца и предмета (признака) на изследване е артефакт за всяко проучване.**

Като се абстрахираме от вредата, която колективът (поради незаинтересованост) може да нанесе на докторанта, контекстуална на отношението му (на колектива) към неговия научен ръководител, може да се твърди, че е важен синхронът между тези три субекта в името на грижата за изследователското благополучие на младия автор. Дезангажирането на колектива (а не дай Боже и на научния ръководител) е повече от **гарантиран провал на всяко докторантското начинание**. Не бива да се забравя, че първият **наставник, рецензент, ментор и стимулатор** на всеки докторант е научният му ръководител. И още – колективът на обучаващото звено първи дава вот на доверие към докторанта, като предлага перманентното му положително атестиране, в общност – откриването на процедура по защита на неговия труд. А последната понякога не се съпътства от адекватно качество на представения вариант на изследването. Случва се и този момент да се „преодолее“ чрез намирането на „подходящи рецензенти и останали членове на журито“¹. Така катедрата остава „чиста и работата е свършена“. Оставям читателят да се замисли дали това не е **картина от нашето съвремие...**

Добронамерените препоръки на членовете на колектива към докторанта са не винаги използвани възможности за усъвършенстване на неговата работа. „Минаването“ на обсъждането на внесения ръкопис понякога е твърде формално, с редица вплетени в него „изсмукани от пръстите“ хвалебствия (и недоказани приноси), изказани мнения, които ясно показват, че разработката не се познава задълбочено (или в нея липсва задълбоченост), тя не е обогатена с творчески „цвят и мирис“, притежава повече „вода“ от допустимото. Това не носи полза за докторанта, а обратно – дестимулира го в търсенето на високи резултати.

Третото, резюмирането на отделните позиции на първичната систематизация представя в широк план авторовата идея и е същинска **пътна карта** на стъпките, които трябва да извърви докторанта в своята работа върху дисертационния труд. Пътната карта детайлизира отделните дейности и е своеобразен **изходен работен паспорт** на бъдещото изследване.

Нейното разглеждане в катедрата/секцията (при отговорно отношение на нейните членове) би обогатило докторанта с нови идеи и начини за решаване на основните въпроси на постановката, осъществяването на изследването, изложението и защитата на докторския труд.

Системността в позиционирането на изложението

Изложението (конкретното пряко написване на докторския труд) е **третият дейностен елемент** на дисертационния процес. То се основава върху **въвеждащите (предизследователски) и същински изследователски дейности** и предшества **институционалното финализиране** на докторския продукт – **написването на автореферата и провеждането на защитата**.

¹ Научните жури **не са най-добрата референтна система** на докторския труд. Много по-добра работа биха свършили **миниспециализирани тематични научни съвети** (15-20 члена), освободени от излишните бюрократични процедури и подбрани на основа на тясна специализация. Неудачите на действащата нормативна система за заемане на академични длъжности и защита на дисертации не могат да не ерозират бъдещото качество на нашите наука и образование.

Върху какви моменти от процеса на изложението (като правило) не се спори?

Първо, че начинът на изложение категорично се различава от начина на изследване. Изложението съдържа (презентира) в писмена форма резултатите от извършеното в изследването. То се отнася до процеса на **фактическото написване на текста на дисертационния продукт**. Последното се основава на изследването и в него неизбежно присъстват основните елементи на този процес: предмет, обект, методи, задачи и т.н.

Второ, организационните повествователни звена на всяко изложение са увод (въведение), глави, заключение, приложения и използвана литература. В главите се ситuirат последователно свързани елементи – параграфи¹. Абзаците са присъщи на цялостната структура на дисертацията. В приложенията се дислоцират подкрепящи основните твърдения в дисертационния труд допълнителни материали, а в библиографската справка – списък на използваните информационни източници.

Трето, уводът съдържа (съгласно традицията в събирателен аспект) концептуалните технически системоформиращи елементи на дисертационното изследване, **първа глава** – решенията за предмета на изследване, които съществуват в литературата, в т. ч. уточняване на идейната платформа (хипотетичния апарат), на категориалната система, обобщаване на замисъла на изследването и др. Във **втора глава** (обикновено²) се изследва състоянието и проблемите на функционирането на анализираната система в контекста на избрания признак, доказват се работни хипотези, подсказват се пътища за решаване на разпознатите проблеми и др. В **трета глава** се описват основни насоки за усъвършенстване на анализираната система и също се доказват хипотези. **Заключението** има самостоятелно място и в него се решават комплекс от въпроси с обобщаващ характер: основни изводи от дисертационния труд; рекапитулация на доказателствата на хипотезите, респективно на правдоподобността на тезата/тезите; основни препоръки към социалната практика; възможности за бъдещи решения по признака и проблема и др.

Четвърто, изложението е проекция на направеното вече изследване, но само по избрани моменти, които са съотносителни с идейната авторова платформа. В него се обобщава **главното в извървения от докторанта път и основните резултати от цялостното изследване**. То е първата форма на интегрално представяне на дисертационния процес и резултат.

Авторефератът на изследването е втората такава форма, а **експозето** на докторанта пред журито – третата. Последната презентация е относително свободна, доказано между автореферат и дисертация трябва да има императивно съответствие.

Пето, при действащата практика композираните в увода елементи са **основните регулаторни инструменти на изследването и изложението**. Той е миксов пътеуказател на цялостната дисертационна дейност, поради което има **стратегическо място** в работата на докторанта по неговия труд. Добре подбраното заглавие, внима-

¹ Понякога в увода и заключението също се формират параграфи.

² Ако дисертацията е с теоретико-познавателно значение, тя се разработва с три глави, а ако е с теоретико-инструментално значение, в 4 или повече глави (вж. частта за композиране на дисертационния труд в следващото изложение).

телно осмисленият подход по неговото изследване (описание, разбиране, обяснение и овладяване) и надеждното информационно осигуряване са **опорите** в намирането чрез докторския труд на нетрадиционни решения на възникващите социални, икономически, технически и пр. проблеми на теорията и практиката.

От тези обобщения е очевидно, че **задача над задачите** във всяко дисертационно изследване са постановките, които се отнасят до неговата **стратегическа визия, идейна платформа и средства за неговото осъществяване**. В този смисъл елементите на увода са **главни регулировчици на дисертационното изследване**, респективно на написването на текста на докторския труд.

Ако в основната литература по изследване и изложение за целите на докторантурата (обобщено с обучението – докторантски труд) се твърди, че **уводът се пише последен**, то по-точно е, че той се **написва в предварителен вариант** в началото на изследователския етап и след това в процеса на работата постоянно се променя (напасва) в зависимост от измененията в условията-аргументи: процеса на изследване и изложение. Следователно уводните елементи (**по действащата практика**) са първично условие за започване на изследването и в крайна сметка – резултат от изменение при реализацията на дисертационния процес. Един дълъг цитат от горепосочената книга на Умберто Еко красноречиво ни убеждава в това: „Бъдете внимателни, защото докато не си съставите съдържанието и не напишете въведението, няма да сте сигурни, че това е *вашата дипломна работа*. Ако не успявате да напишете предговора (грешка на преводача – увода, П. Л.), това означава, че все още нямате ясни идеи как да започнете. Ако имате идеи как да започнете, то е защото поне „подозирате“ докъде ще стигнете. Точно на базата на това подозрение трябва да напишете въведението, все едно е някаква рецензия на вече свършената от вас работа. Не се страхувайте да вървите смело напред, защото никога не е късно да се върнете назад.

При това положение е ясно, че *въведението и съдържанието ще бъдат писани отново и отново, лека-полека, с напредването на работата*. Така се прави. Съдържанието и окончателното въстъпление (онези, които ще присъстват в напечатаната дипломна работа) ще бъдат различни от първоначалните. Нормално е. Ако не е така, това би означавало, че цялото проведено изследване, не ви е дало никаква нова идея. Може да сте много честни и последователни хора, но просто е било безсмислено да правите дипломна работа.

Какво ще различава първата от последната редакция на въведението? Фактът, че в последната ще обещаваме много по малко, отколкото в първата, и ще бъдете много по предпазливи. Целта на окончателния увод ще бъде да помогне на читателя да навлезе в дипломната работа: но тежко ви, ако му обещаете нещо, което след това не можете да изпълните. Целта на едно добро окончателно въведение е читателят да се задоволи с него, да разбере всичко и да не чете останалото. Това е парадокс, но много пъти добрият предговор (увод – П. Л.) на книга под печат дава правилни идеи на рецензента и го подтиква да се изкаже за книгата така, както авторът би искал. Но ако научният ръководител (или другите) прочете дипломната работа и забележи, че сте съобщили във въведението резултати, които после не са се реализирали? Ето защо то трябва да

бъде внимателно написано и да не обещава нещо, което дипломната работа след това не може да докаже.

Встъплението служи и за да установи какво ще стои *в центъра* и какво *в края ѝ*.

Разграничението, което е много важно, е не само по методологически причини. Ще се изисква от вас да бъдете изчерпателни – много повече за онова, което сте определили като център, отколкото за другото, което сте дефинирали като периферия¹

Очевидно **уводът** е важен **системоформиращ структурен елемент** на дисертацията и към него трябва да се подхожда **много отговорно**. Не напразно широко се лансира **аксиомата, че по увода, съдържанието и заключението могат да се направят стратегически изводи за качеството на предлаганото изследване**.

По този **категорично възприет подход** могат да се отправят редица **обструкции**:

Първо (встъпление към критичните моменти), по **всеобщо признание и утвърдила се практика** уводът се изгражда от комплекс елементи: актуалност и значимост на темата (проблема), обект, предмет и предикат, хипотетичен апарат: теза/и и работна хипотеза/и, цел и задачи на изследването, методи, ограничителни условия, информационно осигуряване, апробация и др.

Нека приемем, че дописването/поправката на увода е в хода на изследването и написването на изложението. Отделните негови елементи ще се изменят и допълват в зависимост от промените в различни части на дисертацията. (таблица 6)

¹ Еко, Умберто, цит. съч., с. 150-151. Необходимо е пояснение относно мнението на автора на тази книга за **водораздела между дипломна работа и дисертация**. Умберто Еко акцентира върху дипломирането на образователно квалификационна степен „бакалавър“ и „магистър“, но твърди, че дадените постановки са валидни и за разработването и написването на дисертационен труд за докторат за PhD. „Но обикновено – пише той на с. 16 – истинската дипломна работа се прави за нещо като супер диплома или докторат, който започват само онези, които желаят да се усъвършенстват и специализират като научни работници... От едната страна имаме PhD, а от другата – нещо много сродно до диплома за висше образование, което от сега нататък ще отбелязваме с термина *Диплома*“. Що се касае до доктората, У. Еко намира разликата между дисертация и дипломна работа в неизбежната оригиналност на дисертационния труд, откриване в него на „нещо, което другите не са казали“, узряване и систематизиране на идеи, доказателства за завършена зрялост и др. Нещо повече (с.16-17), той доказва смисъла на дисертацията като поприще на надарени хора, които правят крачка напред не само в извършването на оригинално изследване, нов прочит на идеи, но и доказване на неоспоримите си способности за поставяне в ред на собствените си идеи в съответствие с реалността, доказване на генераторски способности, на завършена зрялост в мисленето и действията.

Таблица 6. География на измененията на елементите на увода

Елемент на увода	Възможни изменения, произтичащи от:
Актуалност и значимост	Анализ на предмета на изследване в литературата и стопанската практика (първите параграфи на първа глава); анализ на състоянието на предмета, контекстуално на хипотетичния апарат (втора глава); анализ на насоките за усъвършенстване на функционирането на предмета в контекста на избрания признак (трета глава)
Обект, предмет и предикат (признак)	Първа глава при анализа на теорията и практиката; втора и трета глава при необходимост от формиране на нова хипотетична система (тогава се налага обикновено и смяна на темата на изследването).
Хипотетичен апарат	Окончателното му формулиране е в последния параграф на първа глава или първи параграф на втора глава. Ако се налага негово изменение, това е свързано с трансформация и на целите и задачите на изследването, а понякога дори на заглавието.
Цел и задачи на изследването	Тяхното съдържание е резултат от изучаване на теорията и практиката на предмета и възприемане от него на нерешен проблем, който е признак на дисертацията. Целите и задачите са: функция на заглавието, решенията в теорията и практиката, хипотетичния апарат, ограниченията в изследването и др.
Изследователски методи	Те се избират съобразно формулирания хипотетичен апарат, целите и задачите, наложените ограничения, възможността за информационно осигуряване, подготовката и опита на докторанта да използва определени методи и др.
Ограничителни условия	Функция са на съдържанието на записа на темата, възможностите за нейното информационно осигуряване, натрупан практически опит на докторанта, цел и задачи на разработката и др.
Информационно осигуряване	То е функция на заглавието и ограничителните условия, възприетите методи на изследване и изложение, поставените задачи и др.
Апробация	Регулира се от характера на получените резултати, качеството на изследването, възможностите на докторанта да осигури публична презентация на резултатите и др.

Изводите:

а) последователната и времева паралелност между елементите на увода и извършвания анализ неизбежно налагат **изменение в регулаторната системоформираща рамка на дисертацията;**

б) поддържането на активни връзки между отделните части на изследването, респективно и на изложението, е **гаранция за цялостност и непротиворечивост на анализа**;

в) уводът е специфична **компютърна** (а защо не и **черна?**) **кутия**, която отразява състоянието на изследването, респективно – на изложението, във всеки момент.

Това налага **постоянната актуализация на увода в процеса на написване на дисертацията**.

Второ (антитеза на композирането на увода), в същото време не бива да се изпуска възможността за възникване на противоречие между постановките в увода и изложението на фактите и обобщенията в останалите части на дисертацията. Това е пример за **небалансирана дисертационна разработка**.

След като уводът предполага и априорно заявява пряко характера на дадено твърдение, функция на читателя (рецензента) е да намери аргументи за него в анализа. Така се **разделя аргумента от следствието, което създава безспорни трудности**. Запознаващият се с дисертацията трябва постоянно да извършва кореспонденция с увода за да намери в крайна сметка връзка между него и заключението от обобщаването на отделните анализирани факти.

Изводите, които следват – например за степента на разработеност на проблема в литературата, за хипотетичния апарат и др., са предварителни. Те категорично могат да се направят веднага след анализа от първа глава. Те трябва, веднъж, да се постулират в тази глава и, втори път, да се синтезират в увода. Явява се **противоречие (и дублиране) между времево и пространствено отразяване** на редица структурообразуващи дисертационния труд моменти. Този въпрос е напълно разрешим в автореферата (**презентационният паспорт на докторския труд**). Смисълът на умаления вид на дисертацията (автореферата) е да презентира основни моменти на дисертационния труд, които са проекция на основното в логиката на проучването и изложението.

Изход от това положение трябва да се търси в **ново структурно позициониране на елементите на увода в дисертацията**.

Може да се мисли за следните **промени**, разгледани като **предварителен и окончателен вариант**.

Първо, нека в **предварителния увод** да се изрази изначалното авторово решение за главното в регулиращата рамка на дисертационното изследване на базата на натрупания до момента опит и познатата на докторанта литература. Това ще бъде своеобразно „откровение“ на пишещия за степента на неговата подготовка и началните му възможности за самостоятелно осмисляне на избрания проблем. Сравнението между този увод и последващия анализ ще покаже „крачката“, която той е направил напред в етапа на своето докторантско обучение и развитие и съответно е материализирал като **методика на изложението**.

Второ, тези моменти ще бъдат защитени и допълнени от същинското (а не предположително) изследване като **концептуална рамка на анализа**, която може да бъде **последен параграф на първа глава или първи параграф на втора глава**. При това положение основанията за по голяма прецизност на системоформиращите елементи

на изследването се коренят в дълбокото изучаване от докторанта на теорията и практиката на възприетия предметен признак и осмислянето на фокуса на докторския труд в духа на търсенето на перспективни решения. Няма никакви причини след обобщаването на решенията в първа глава да не се дефинират веднага в текста целите, задачите, методите и останалите елементи, които – де юре, са микс на всяко въведение. Ако тези моменти ги позиционираме в увода, то естествено ще възникне повторение – те ще присъстват едновременно и в увода, и на мястото, където са доказани. Очевидно **в композицията на увода остават неговите предварителни елементи, а същинските (действащите) се дислоцират на мястото на тяхното доказване (края на първа или началото на втора глава).**

Не така трябва да се подхожда към увода на автореферата. Това, което сега е практика – уводите в автореферата и дисертацията да са еднакви, е решение, което подлежи на преосмисляне. Те са различни пътеуказатели на различни научни жанрове. В автореферата се показва окончателното решение (имплицитното за дисертацията) за елементите на увода.

Трето, извън горепосочените елементи със стратегическо значение за дисертационния труд е **индикаторната рамка на анализа**, т.е. инструментите за разпознаване на причинно-следствените връзки, които са предмет на изследването. В наличната до момента у нас докторантска практика тази съществена подробност е **подценявана**. Всеки докторант изпитва трудност да направи връзка между използваните индикатори и показатели за анализ в дисертацията, нейната тема и дефинирания хипотетичен апарат.

Четвърто, ако хипотетичният апарат не проработи (не се докажат работните хипотези, респективно правдоподобността на авторовата теза), се налага промяна на хипотезите, понякога и на заглавието, което е признак и на недостатъчно дълбокото вникване в тематичната насоченост в предизследователския етап.

Възможните решения са две:

а) Даже и така да е, все пак от разработената дисертация има реален резултат: **доказва се нецелесъобразността от изследване на този етап по дадения проблем.**¹

б) Променят се хипотетичния апарат и свързаните с него елементи и се извървява дългия път на нов изследователски цикъл².

С предлаганите промени се изменя структурата на изложението, тя се логизира на принципа на времевата последователност в генерирането на отделното твърдение. При нея уводът не е своеобразна „черна кутия“, а част от процеса на изследване,

¹ Подобен момент беше налице при една от защитите на дисертации в научен съвет, чийто член беше и авторът на студията. Той подкрепи подобно решение и защитата беше призната за успешна. В това няма нищо смущаващо.

² Подобно решение беше осъществено при успешната защита на дисертация за присъждане на научната степен „доктор на икономическите науки“ на колега от Икономическия университет във Варна. Въпросът за тоталното категорично доказване правдоподобността на тезата (даже и при недоказване на някоя от подкрепящите я хипотези) винаги е смущавал авторът на настоящата студия. Явно е (предполагам), че не е изключено понякога имплицитното манипулиране на информацията, за да се представят (**нагодят**) хипотезите и тезите в положителна съотносителност, т.е. да се докаже тезата.

т.е. – на търсенето на истината. Релевантните негови координати са имплицирани в анализа¹ и се показват като окончателно решение в увода на автореферата.

Възможни са и други решения:

Първото, полурадикален подход към ситуирането на елементите на увода.

Главното в него е следното – в увода присъства актуалността и значимостта на темата и нейната разработеност в литературата, мотивите за избора на заглавието и се дефинира логиката на изследване в първа глава (операционализирането на понятийния апарат и на досегашните решения по проблема; прецизно определяне на обекта, предмета и признака; концептуализиране на анализа, в т. ч. целта на разработката, хипотетичния апарат, задачите на последващото изследване, индикаторната рамка, ограниченията на признака и др.)². При тази ситуация уводът на дисертацията ще съдържа **по-малко събирателни елементи** от традиционния увод.

Второто, друга постановка на въпроса за увода. Тя се отнася до функциите му в дипломна работа или дисертация. Тук ще си позволим един доста дълъг цитат³, тъй като в него има и елементи на самооценка, споделен натрупан изключително голям опит и авторови признания: „Един поглед върху десетки разработки тип дипломна работи, дисертации, монографии и др. ще покаже, че субектите на научно-творческата работа не са наясно относно „товара“, който трябва да носи „началото“ на една разработка. Поради това най-неопитните пишат като правило в началото и *УВОД*.

При моите над 400 публикации аз не съм се научил да пиша увод, тъй като това е много трудно (според предписанието на методиките) и не се „рентира“. Огромна част от дипломните разработки обаче започват с *Увод*. За съжаление по този въпрос не са наясно и научните ръководители. При опити и съвети (от моя страна) да променят тази глупава ситуация срещам отпор от дипломантите, тъй като им се карат, ако не направят увод.

Някои автори вместо *Увод* пишат *Въведение*. Може и *Въведение*, ако му се възложат функциите на един *Предговор*.

По инерция и по съображения за академичност се пишат уводи с обяснение за хипотези, за обект на изследването, за предмет на изследването (които не могат да бъдат разграничени от авторите) с тривиалните обяснения за използването на методи и пр., тъй като са в ролята на шампа на всяка разработка от такъв характер (например дисертация или научно-приложна разработка).

¹ Подобен подход беше реализиран през 2014 г. в една от катедрите на УНСС (респективно жури за защита). Катедрата не се противопостави на новата организация на изложението, но по време на защитата член на журито и рецензент изрази несъгласие с позицията на докторанта. Защитата като цяло беше успешна.

² Няма съмнение, че това са класическите елементи, които до сега се показваха в увода и постоянно се изменяха в хода на изследването. Проблемът е те да следват хронологията на изследването, респективно изложението, а не да се търси непременно и постоянна кореспонденция с увода. Друг е въпросът за автореферата: при него (действащата практика) регулаторните моменти ще се композират (извлекат) от текста на дисертацията, а в текста на автореферата те ще бъдат показани като доказателство.

³ Вж Великов, Н., цит. книга, с. 75-76.

Вместо това и начинаещи, и вече утвърдени автори е време да са наясно с „товара“, който може да носи началото на една разработка в лицето на един *Предговор* (*Предварителни думи, Няколко предварителни съображения* или нещо подобно).

Този товар може да се характеризира така:

- Да се отбележи, че темата е актуална и значима и за теорията, и за социалната практика, поради което е предмет на разработка.

- Да се посочи, че в една първа глава се разглеждат теоретически и методологически въпроси и се идентифицират основните категории, за да се използват като инструмент на последващия анализ.

- Да се изтъкне, че събраният в процеса на научно проучване материал е анализиран в дълбочина във втора глава на разработката, като се разкриват картината и тенденциите в развитието на проблема в статика и динамика.

- В една трета глава: или да се очертаят тенденциите в очакваното развитие в един интервал от време, или пък да се направи факторен анализ на процесите и явленията, разкрити във втора глава.“

По тази постановка могат да се направят следните обобщения:

а) **Уводът** (въведението) са **неизбежност на всяка дисертация**, респективно автореферат, докато **предговорът няма място** в дисертационната работа. Поне при сегашната организация на този процес¹.

¹ Справката показва, че *увод, въведение, предисловие, встъпление и предговор* са синоними (вж. Георгиева, Еми и кол. *Синонимен речник с антоними*. Под редакцията на С. Павлова., **София, АТЛАНТИС-КЛ**, 2013, с. 360). Очевидно става въпрос за встъпителни бележки към определено произведение. Има обаче една подробност – от изброените по горе заместители **предговорът е с особен статут**. Той се отнася до различни творчески продукти, но винаги **се пише от специалист, който е извън авторския колектив**. Обикновено на предговора се поставят задачи да се представи съответното творческо произведение, да се направи оценка на подхода, сюжета, сценария на това произведение като се изразят и оценъчни съображения по него. В този смисъл в нередки случай мнението на научния ръководител и на докторанта не винаги съвпада и си струва **да се помисли за възможността** и то не само при необходимост) на научния ръководител да се предостави в началото на дисертацията поле за изразяване на свои съображения по съществуващото на труда и по процедурите на неговото разработване. Рутината на някои членове на журита позволява те – без да са изслушали научния ръководител по дисертационната работа и автореферата, от една страна, и експозето по дисертацията на докторанта – от друга страна, да си направят извода за степента на **съпричастие на научния ръководител към процеса на разработването и написването на изследователския труд**. Не е тайна, че понякога докторант с висок потенциал, поради **недостатъчно качествено научно ръководство**, има проблеми при защитата на докторския си труд (т.е. научният ръководител не си е свършил работата или е проявил прекален диктат към докторанта да се придържа към строго определени моменти). Тази практика е порочна и тя налага при очевидни различия между докторанта и научния му ръководител последният да може **да защити своята позиция като предговор на дисертацията**. Допускането на този момент ще има мотивационен характер за двете страни: докторантът спокойно ще изложи своите съображения относно твърдения, които не винаги следва да бъдат провокирани от научния ръководител, а последният – убедително ще информира научното жури за своите схващания относно същностни и процесуални въпроси по дисертацията. Колкото и това да е трудно, то трябва да

б) Проф. Н. Великов от друг ъгъл доказва необходимостта от реорганизация на увода, макар и негласно да споделя идеята за излишност на тази част от дисертацията.

в) Уводът във вида, който в момента е позициониран (се тиражира масово) като императивен е вътрешно присъщ единствено за автореферата. Този момент вече беше защитен в предходното изложение.

На фона на идеите на проф. Н. Великов и авторовото мнение **оставам с окончателното (третото решение) мнение**, че в увода на всяка дисертация трябва да се съдържат следните моменти:

а) актуалност и значимост на разработвания проблем;

б) мотиви за избор на предмета на дисертационния труд;

в) в предварителен план (тази част на увода може да се допълни след разработването на дисертацията) очертаване на основното, което е предметно съдържание на повествованието по първа, втора, трета, четвърта и пр. глави.

Това предложение има и друго обяснение. Обикновено първа глава е концептуално-теоретическа¹, нещо което никой не отрича в литературата по изследователско майсторство. Щом е така, това означава, че след нейното разработване неминуемо на дневен ред е въпросът за окончателното решение за предмета, обекта, признака, целите, задачите, методите, ограниченията и пр. – все реквизити, които в момента са неизбежен елемент на увода. Отново трябва да се подчертае – тези моменти са същностни за увода на автореферата, но не и за увода на самата дисертация. По логично е те да присъстват в текста.

Системиране на дисертационни функции и действия на докторанта

Базова постановка на дисертационното творчество е **разграничаване между изследване и написване на текста** (изложение) на дисертацията. Цялостната работа на докторанта съдържа система от авторови функции и действия (таблица 7).

бъде допустимо в разработването и защитата на докторския труд. При този случай дисертацията започва с Предговор от научния ръководител, следва увод към нея и изложение. С тази възможност ще се засили отговорността на научния ръководител за съдбата на докторското изследване. Катедрата (секцията) е арбитър за това трябва ли да има предговор на дисертацията от научния ръководител. **А защо и това да не се въведе като задължително изискване?**

¹ Вж. „граматическите действия“ на всяка една от частите на дисертационния труд в Лулански П. *Недоизползвани синтаксис-възможности в ...*

Таблица 7. Функции и основни действия при работа върху дисертационен труд – вертикален аспект

Основни функции	Основни действия			
Оценяване	Защитаване на дисертационния труд			
Изложение	Написване на текста на дисертационния труд и на автореферата			
Изследване	Резултати от изследването			
	Описване		Обясняване	Предписване
	Събиране на информация	Разбиране на обекта и предмета (връзки, действия, зависимости и пр.)	Оценяване на свойства на предмета и очертаване на насоки за неговата промяна	Верифициране на ново генерираната информация
Вид мислене	Понятийно мислене		Категориално мислене	

Много са възможните разрези при анализирането на дейностите и функциите в процеса на разработването, написването и защитата на дисертационния труд.¹ Опит за известно сумиране на тези решения е показан в таблица 7.

Първо, очертани са основните функции като изследване, изложение и оценяване.

Второ, показани са **три равнища на изследването**: а) базисно, което се отнася до информационното осигуряване на проучването, анализа на обекта и предмета на дисертационния труд, оценяване на свойствата (характеристики, черти, функции, позитиви, негативи и пр.) на признака и очертаване на насоки за неговото изменение и верифициране на генерираните хипотези; б) на метаравнище се композират основните преки изследователски действия, които са мост между базисните функции: описване, обясняване и овладяване (предписание за промяна); в) резултатите от изследването (изследвани системи и постигнати решения за тяхното рационално функциониране) са текущият краен потенциален продукт на теоретико-методологичната и практическата дейност на докторанта.

Трето, изложението е свързано с презентиране (вербализиране) на тези резултати на някакъв информационен носител. Това е втората страна на дейността на докторанта – написването на текста за извършеното изследване и неговите констатации: положителни, отрицателни и прогностични. Важен елемент на изложението е разра-

¹ Вж още: Майданов, А., *Процес на научно творчество*. Москва, Наука, 1983, с. 14-15; 20-31; 58-59 и 99; Съйкова, И., Ж. Адамова, *Евристика и ние*, София, Профиздат, 1989 г., с. 151-153; Тасев, Г., *Основи на научните изследвания. Как се разработва докторска дисертация*, София, Съюз на специалистите по качество в България, 2003 г., с. 20-43, Лулански, П., *Конституиращи елементи на научното изследване*,/ сп. „Икономически алтернативи“, 2005 г., № 6; Лулански, П., *Вътрешно-системни връзки в технологията на научното изследване*, сп. „Икономически алтернативи“, 2006 г., № 3; Лулански, П., *Атлас по методика ...*, и др.

ботването (компресирането, селектирането, обобщаването на главното от дисертацията) на презентационния паспорт на дисертационното изследване – авторефератът.

Четвърто, като субекти на фазата на оценяване се включват членовете на катедрата (секцията), докторантът (като основен актьор) и членовете на научното жури, пред което той защитава своите творчески постижения.

Пето, в докторантския труд (работа) със самостоятелно значение е подценяваният въпрос за **вида на мисленето на автора**. То може да бъде **понятийно (частно) или категориално (общо) мислене**. Мисленето визира фокуса на вниманието на докторанта: ако той (фокусът) е конкретният предмет/признак, в общност – обект, то мисленето се отнася до единичното и особеното и следователно става въпрос за **понятийно мислене**. С него се решават изцяло въпросите на описване и отчасти обясняване на предмета/признака. Средства за това мислене са събраната и обработена необходима информация за обекта и предмета, разбирането на главното в тази информация и очертаване на причинно-следствените зависимости, от които се пораждат положителни или отрицателни последици. Ако след обяснението на предмета се стигне до възможност за генериране на решения, които са приложими не само за конкретния феномен, а и за видовото му разнообразие (особености, произтичащи от принадлежността на предмета към определен вид природна, социална, икономическа и пр. структура), за отделния род, група родове системи, то тогава мисленето е **категориално**. Става въпрос за обяснение и овладяване (предписване на решения) не само за конкретни ситуации по предметния признак, респективно – обект, но и за цели родове предмети и обекти. Това гарантира широк обхват за прилагане на решенията на докторанта, и следователно – висока индуцирана оценка на неговия труд. Последното е системиране на следствия, които се отнасят до общата родова принадлежност на докторантските решения. Начална база на този процес е оценяването и верифицирането на новогенерираната информация от дисертационното изследване.

Въпросът за **защитаването на дисертационния труд** има самостоятелно място, своя безгранична територия, но той като че ли е оставен от изследователите на докторантското творчество в сянката на разработването и написването на докторския труд. Този въпрос не е никак маловажен, тъй като е **завършващата част на докторантските дейности**.¹ Става така, че, извеждайки напред въпроса за изследването, обикновено проблемът за написването на автореферата и защитата остават в неговата периферия. А този проблем си има свой самостоятелен предмет²: подреждане на текста на автореферата; презентация на аргументираните от докторанта позиции и критикуваните теоретични постановки и практики, свързани с предмета; обобщаване на изводи; дефиниране на приноси; представяне на доказателства за отделните хипотези; разработване на експозе; убедителна комуникация с членовете на журито и гостите при защита и др.

¹ Вж. някои решения в Кършакова, Р., *Научната комуникация*, Русе, РУ „Ангел Кънчев“, 2004 г., с.с. 8-54; Лулански, П., *Как да напиша и защита дисертация? (Докторантска аналитика)*, София, Институт за приложни социално-икономически изследвания и продължаващо обучение, 2007 г., с.с. 119-132; 143-144 и др.

² Вж. Еко, У., цит. съч., с. 189-276.

Показаните функции и действия имат своята производна в начина, по който те ще бъдат осъществени. Очевидно е, че връзката „изследване – защита“, или „изложение – експозе“, е непряка (освен ако по време на защитата не се генерира от докторанта ново познание за предмета, което до момента не е видяно). Но връзката „изследване – изложение“, може да бъде организирана пряко или непряко.

Ако тази връзка е непряка (разделно вертикална), то изследването и изложението са последователни фази на дисертационното творчество (първо анализираме всичко по предмета на дисертацията, а след това пишем текста (таблица 7).

Какви са **преимущества** на подобен подход?

1. След като вече е изработен „поглед“ върху всички страни на предмета/признака и в този смисъл написването на текста се ситира в непродължителен период – 20-30 дни.

2. Наличие на възможност за реализация на глобален скрининг¹ на ръкописа (координация между отделните части на дисертационния труд).

3. Окончателна завършеност на обобщенията в текста и тяхното композиране в съподчиненост.

4. Възможност за допълване на текста с нови моменти.

Недостатъците на подобен начин на постигане на съотносителност между изследването и изложението могат да се обобщят така:

1. В процеса на написването на текста често се изпускат детайли (а понякога те са с голяма важност), забравят се някои подробности или предварителни намерения за ограничителни условия и др.

2. Дебалансиране на части от изложението заради стремежа възприетата идейна платформа да се наложи повсеместно, чието изправяне е свързано с връщане към изследването и припомняне на някои негови характеристики.

Паралелното анализиране и написване на съответната част (таблица 8) изисква спазването на няколко предварителни условия.

1. Необходимо е уточняване на пътната карта на изследването (цел, задачи, хипотетичен апарат, предмет, обект, индикатори, методи, ограничения и др.), като в хода на това изследване и написване се внасят нужните изменения.

2. „Тежкият период“ на взаимно допълване „рамка-анализ-текст“ е до края на първата глава, след това нещата пораждат по-малки по обем и характер методологически изменения.

3. Окончателният увод се оформя след написването на заключението.

4. Препоръчително е да има и режимен увод като въведение във всяка глава. Така изследването и написването предварително се програмират като стъпки и дейности, а текстът става по определен и целенасочен.

¹ Вж. по този въпрос Лулански, П., *Атлас ...*, с. 192-205.

Таблица 8. Функции и основни действия при работа върху дисертационен труд – хоризонтален аспект

Основни изследователски базисни действия	Основни изследователски метадействия	Резултати от изследването и написване на текст	Вид мислене	Финално действие
Събиране на информация	Описване	Написване на увода Написване на теоретико-методологическата част	Понятийно Мислене	Защитаване на дисертационния труд
Разбиране на обекта и предмета (връзки, действия, зависимости и пр.)		Написване на частта за разпознаване на състоянието и проблемите на предмета		
Оценяване на свойства на предмета и очертаване на насоки за неговата промяна	Обясняване	Написване на частта за предлаганите промени Написване на заключението Написване на автореферата	Категориално мислене	
Верифициране на новогенерираната информация	Предписване			

Преимствата на този режим на работа по дисертационния труд са:

1. Пряка кореспонденция между изследването в момента и неговото пряко отразяване като текст на дисертацията.
2. Монолитност на работата по дисертацията: във всеки момент – дълбочинен фокус и търсене на решения на възникващите проблеми по предмета на изследването и излагането на резултатите в писмена форма.
3. Възможности за бързо реагиране при намирането на нови доказателства и осмислянето на нови идеи.

Отрицателните страни на паралелното изследване и написване на текст са:

1. Ефектът на „късата памет“ (забравяне на вече написаното) следва да бъде отчитан и по възможност навреме отстраняван.
2. Работенето винаги с „пресна информация“ налага по често връщане към текста и интензивни промени в него, тъй като мисленето на докторанта е парцелирано до определена конкретика, която – уви, има своите рефлексии във вече написания текст, а и към бъдещия запис. В този смисъл писането ще е много интензивно и с повишено внимание.
3. Дълготрайността на решаването на въпроса за паралелното изследване и написване на текст е не по-малко от 12-15 месеца (при готови информационни ресурси), макар това да е индивидуален процес, определящ се от комплекс фактори: предвари-

телно познаване на предмета и обекта на изследването, натрупан опит по изследвания признак, интелектуално равнище на докторанта и др.

Независимо какъв режим на връзка между изследването и написването на текста на дисертация се приеме (може и смесен!), препоръчително е да се **спазват редица изисквания**.

1. Неизбежно хипотетичният апарат, индикаторната рамка се дислоцират след края на първата глава или евентуално като първи параграф на втората глава.

2. Отделните моменти на изложението трябва да съдържат безусловно: други алтернативи за решение; анализ и критична оценка; авторови решения: същност, аргументация и самооценка; включване на авторовите решения в компаса на изследването и тяхното показване в изложението и др.

3. Уважение (своеобразен **морален данък**) към достигнатото до момента чрез авторов етичен реверанс (цитиране, утвърждаване, обструкция на други автори, работили по темата на изследването).

4. Препоръчително е след всяка глава да се постулират обобщения в обем от 3-4 страници, което ще улесни както общото заключение, така и написването на автореферата.

5. Освен генералното въведение (увод) е препоръчително подобна стъпка да присъства и в началото на всяка глава: читателят да се информира за замисъла на главата, нейното място в цялостното изложение, логика на изложението и решаваните задачи.

Системно композиране на докторския труд

Композицията на дисертационния труд зависи от **вида на изследването**: теоретико-познавателно, теоретико-инструментално или смесено.

Дисертации с теоретико-познавателно изследване съдържат: определящо качествено анализиране (с използване на чужда методика) и генериране на насоки за усъвършенстване на социално-икономически системи, процеси и явления; обобщаване на концепции, принципи, закономерности, закони и свойства: обяснителна и предсказателна сила на теорията.

Дисертации с теоретико-инструментално изследване съдържат: определящо количествено анализиране (с използване на оригинални авторови инструменти) – доминиране на конструктивно решение: генериране на модели, технологии, методики, стандарти, програми и др.; операционализиране на инструменти и средства за анализ и въздействие върху социално-икономически системи.

Дисертация със смесено изследване показват равнопоставеност между теоретическа, методологическа и инструментална страна на изследването (с използване на усъвършенствани от автора налични инструменти).

Примерна класическа структура (масово възприета) на дисертации с теоретико-познавателно изследване: съдържание; предварителен увод (актуалност и значимост на проблема, обект и предмет, в т. ч. изследван признак, цел на изследването, хипотетичен апарат, задачи на изследването, методи на изследване, информационно осигуряване, ограничителни условия, оценка на апробирането на изследването, благодарности и др.); **първа глава: теоретико-методологични аспекти**

на изследването (анализ на обекта и предмета – връзка между тях, постановка на въпроса за изследователската задача, методологични основи на изследването – концептуална рамка: теза и подкрепящи я работни хипотези, индикаторна рамка); **втора глава: състояние и проблеми на изследвания признак** (последователно анализиране на отделните страни на предиката на изследването – с използване на наличните инструменти и обобщаване на нерешените въпроси); **трета глава: насоки за усъвършенстване функционирането на изследваната система**; **заключение: основни изводи и предложения** (установено е..., доразвита е теорията за..., доказано е – рекапитулация на хипотетичния апарат, предложено е....., очертани са насоки за бъдещи изследвания по предмета, обосновка на научните и приложните приноси); **окончателно конструиране на увода; библиографска справка** (не по-малко от 100 заглавия на кирилица и латиница); **приложения**.

Примерна **класическа структура (масово възприета) на дисертации с теоретико-инструментално изследване е: съдържание; предварителен увод** (актуалност и значимост на проблема, обект и предмет, в т.ч. изследван признак, цел на изследването, хипотетичен апарат, задачи на изследването, методи на изследване, информационно осигуряване, ограничителни условия, апробиране на изследването, благодарности и др.); **първа глава: теоретико-методологични аспекти на изследването** (анализ на обекта и предмета – връзка между тях, постановка на въпроса за изследователската задача, методологични основи на изследването – концептуална рамка: теза и подкрепящи я работни хипотези, индикаторна рамка); **втора глава: разработване на авторов модел (стандарт, технология и пр.) за ...** (последователно анализиране на наличните в литературата изследователски инструменти за ... и оценяване на техните качества, разработване на авторов модел за ...; обосновка на предлаганото решение); **трета глава: апробация на разработения модел за ...** (цел и задачи на апробацията, обект и предмет, ред за провеждане, анализ на получените резултати, поправка на разработения модел във връзка с неговото апробиране); **четвърта глава: основи на методика за прилагане на модела; заключение: основни изводи и предложения** (установено е ..., доразвита е теорията за ..., доказано е – рекапитулация на хипотетичния апарат, предложено е ..., разработена е методика за ..., очертани са насоки за бъдещи изследвания по предмета, обосновка на научните и приложни приноси); **окончателно конструиране на увода; библиографска справка** (не по-малко от 100 заглавия на кирилица и латиница); **приложения**.

Примерна **класическа структура (масово възприета) на дисертации със смесено изследване: съдържание; предварителен увод** (актуалност и значимост на проблема, обект и предмет, в т.ч. изследван признак, цел на изследването, хипотетичен апарат, задачи на изследването, методи на изследване, информационно осигуряване, ограничителни условия, апробиране на изследването, благодарности и др.); **първа глава: теоретико-методологични аспекти на изследването** (анализ на обекта и предмета – връзка между тях, постановка на въпроса за изследователската задача, методологични основи на изследването – концептуална рамка: теза и подкрепящи я работни хипотези, индикаторна рамка); **втора глава: състояние и проблеми на изследвания признак** (обосновка на усъвършенстван модел за анализ на изслед-

вания признак; последователно анализиране на отделните страни на предиката на изследването и обобщаване на нерешените въпроси на системата и тези, свързани с оценка на приложения усъвършенстван модел – при доказани сериозни недостатъци – поправка на модела и извършване на повторен анализ); **трета глава: насоки за усъвършенстване функционирането на изследваната система; заключение: основни изводи и предложения** (установено е ..., доразвита е теорията за ..., доказано е ... – рекапитулация на хипотетичния апарат, предложено е ..., разработен е усъвършенстван модел за ..., очертани са следните насоки за бъдещи изследвания по предмета, обосновка на научните и приложни приноси); **окончателно конструиране на увода; библиографска справка** (не по-малко от 100 заглавия на кирилица и латиница); **приложения**.

В друг аспект за **традиционно организирана дисертация с познавателно значение** целенасочването и целеосъществяването може да се реализират в следната последователност¹:

1. Пише се проектоувод в тезисна форма (най-общи положения) по отделните му рубрики.

2. **Първа глава** има въвеждащ характер и се отнася до обекта, предмета (както е разработен в литературата до момента) и връзката между тях в аспекта на наименованието на изследването. Тя отговаря на въпроса „**Какво е това?**“ и като своеобразна **диализа** в нея се диагностицира равнището на решаване на изследователския проблем в теорията и практиката, извличане на съпътстващите решаването на този проблем въпроси, осмисляне на категориалния апарат на изследването и др.

Цел на тази част на дисертацията е да се постулира понятийният апарат и да се докаже необходимостта от анализиране на предмета и неговия признак като основа за обобщаване на хипотетичния апарат, индикаторната рамка, аспектите и технологията на изследването, задачите и използваните изследователски методи.

Средствата за постигането на целта са изучаване на литературни източници и документи по предмета на дисертационния труд, изучаване на практическите решения за решаване на поставения проблем, извършване на собствени наблюдения, организиране на дълбочинни интервюта, социологически и експертни проучвания и др.

Очакваните резултати², в т. ч. и някой теоретични приноси са: уточнен понятиен апарат; формулиран хипотетичен апарат, задачи и методи за продължаване на изследването; уточнени индикатори и последващо информационно осигуряване на разработването на дисертацията; повишаване на авторовото любопитство по темата (проблема) на изследването и др.

3. **Втора глава** има за свои предмет състоянието и нерешените проблеми на изследвания признак в обекта на изследването, доказване на част от хипотезите, докосване до пътищата на решаване на породените проблеми и до критериите за избор на най-добрите от тях. Ето защо изследването в тази глава трябва да отговаря на въпроса

¹ Орлов, Н., *Синтез и анализ в сложни системи*, Русе, РУ „Ангел Кънчев“, 2003 г., с.с. 9-11, 57, 74-75; Лулански, П., *Как да напиша ...*, с.с. 92-122; 160-164.

² Резултатът на всяка дисертация има две страни: първата, какво е извършено от докторанта, и втората, какви са приносите в представената разработка.

„**Какво от това?**“ (в смисъла на постановките в първа глава) и е класически пример на **анализ на фактическо състояние**.

Цел на тази част е инвентаризиране на проблемите и възможностите за тяхното решаване в контекста на възприетия признак, поставената цел и формулирания хипотетичен фундамент, в т. ч. определящо доказване на главното в хипотезите.

Средствата, които се използват, са: емпирични изследвания, практически наблюдения, експерименти, експертизи, натрупан опит при решаване на аналогични проблеми и др.

Резултатите (в голяма степен и приноси) могат да се търсят в следните насоки: обобщени проблеми; разпознати алтернативни решения на породените проблеми; доказани работни хипотези (какви и как?), приложен хипотетичен апарат и индикаторна рамка и др.

Трета глава (катализа, какво след това?) има за свой предмет очертаване на необходимите основни промени за преодоляване на възникналите трудности: какво и кой да го направи, каква е цената на оздравителната програма, какви са следствията от нейното прилагане и др.

Целта на тази част от дисертацията е да се обобщят алтернативите за промяна и да се финализира доказването на работните хипотези.

Средствата за постигането на целта са: решенията в предходната глава на дисертационния труд, апробация на предлаганите решения в практиката (обикновено чрез експертна или друга оценка), оценяване на добри практики в други страни и у нас и др.

Резултатите са свързани преди всичко с **приложни приноси**: разработена концептуална рамка (програма) за решаване на обобщените проблеми, оценка на положителните и отрицателните страни на предлаганите решения, остатъчно доказване на хипотезите и др.

Обща функционална технология на изследването и изложението: методически обобщения

Всичко споделено до тук характеризира механизма на проучването и изложението от различни гледни точки, аспекти, авторови решения, многообразни акценти. Отговаря се в процедурен план последователно на въпросите какво, как, защо, къде и т.н. Постановките са **надпредметни**, т. е. по-принцип, като не се интерпретира огромното богатство на анализирания предмет/признак. Единственият акцент е върху технологията на изследването и изложението.¹

Замисълът на настоящето обобщение е да се представи **действащ комплексен алгоритъм за научно изследване и изложение на даден проблем в дисертационен труд**.

Уговорките:

а) Всички моменти, които са презентирани до тук трябва да се познават. Наличието между тях на известни **различия (оценявани като несъществени)** е естествено, това са гледни точки на различни автори.

¹ Подобен подход в литературата се определя като перфоматен, т.е. специфичните признаци на процедурите по разработване и излагане (писане) на научно произведение.

б) Идеята в настоящето изложение е да се направи опит за обобщаване на отделните различия в **монистичен възглед** върху цялостната процедура по разработване на даден проблем и неговото представяне в текст.

Научно-творческият процес не е строго линеен. В него съществуват „зиг-заги“ на: мисълта, теорията, социалната практика, експерименталната проверка и др. Ето защо в търсенето на истината (по-скоро **доближаване до нея**) се налага често мисленето и действието да се върне в предходни фази на изследването, да се проверят внимателно (и изправят) някой детайли, да се извършва едновременно паралелен анализ на различни феномени, да се преценят рисковете от приемане на алтернативни решения, да се подчини проблема на неговата историчност, да се направи оценка на възможностите на осъществяването на решенията в практиката и т.н. Всичко това предопределя изследването като **сложна система от многообразни и разнопосочни връзки, въздействия, резултати, последствия, които докторантът трябва да обхване и подреди по някакъв начин.** И ако изследването и изложението са пътечки с различни разклонения, то замисълът в настоящата част е да се потърси общият път за движение между истината и неистината, потока от информация и наличните теоретични решения, творческите предвиждания и реалността, анализа и писане върху него на текст. А това наистина е трудна задача.

в) Предлагащата по долу процедура¹ се базира на **класическата традиция, като отчита само някои нови моменти** (които не променят съществено тази традиция) в системирането на увода и концептуалната рамка на анализа. Тук показваме общата конструкция, като се очертава конкретното място на всеки от изграждащите я елементи и модули, които имат отношение към творческата организация на изследването на предметния признак и написването на дисертационния текст.

г) Представеният модел на последователност в действията на твореца е израз както на решения в литературата по изследователско майсторство, така и на определящи практически виждания по този въпрос.

д) Показаните действия са проектирани за **класическа структура на изследване с теоретико познавателно значение**: три глави с увод и заключение.

Предвид достатъчно пространственото разглеждане на отделни въпрос в теоретичен и методологически план, предложените решения са строго позиционирани към алгоритмизиране на отделните действия, без излишни описания и аргументация.

Показаният алгоритъм е изграден от 8 модула².

1. Стартираща (рутинна, конституираща за всяко изследване) част, която е предварителна изследователска идея (корпус на изследването).

Три съдържателни действия на твореца –

а) **Общо ситуиране (подлог)** на докторската идея:

- научна област на изследването;

- научно направление;

¹ Виж опит за вариант на технология на изследване и изложение – в Лулански, П., *Атлас ...*, с.с. 106-111. В настоящата студия този вариант е допълнен.

² С наклонен шрифт (курсив) са представени елементите, които се изменят (могат да бъдат изменени) в процеса на разработването на научния продукт.

- научна специалност;
- обект;
- предмет;
- изследван признак (предикат).

б) Тематично-уточняващо позициониране (сказуемо) на анализа:

- *изследователски проблем;*
- *изследователска цел и задачи;*
- *изследователски методи;*
- *ограничителни условия;*
- изследователски фокус (предикат);
- *формулиране на заглавието.*

в) Разработване на предварителна концептуална рамка на изследването (формат на изследването, прогнозна референтна рамка, идейна платформа):

- вероятна теза;
- обосноваващи тезата работни хипотези (доминиращи тонове на изследването);
- *първа корекция на заглавието;*
- *общи шрихи на индикаторна рамка;*
- „поглед“ върху логиката на изследване и на изложение (вероятен механизъм за доказване на работните хипотези и вероятно съдържание на разработката);
- евентуална апробация (консултиране) на концептуалната рамка.

2. Изследователски дискурс (размита прогноза за перформативността на изследването и изложението) –

Пет неизбежни решения в тази насока:

а) *разработване на предварителен вариант на индикаторна рамка (1в) в контекста на концептуалната авторова идея;*

б) *първа корекция на съдържанието на изложението;*

в) *разработване на идея за информационно съдържание:*

- литературна справка;
- статистически данни (оперативни данни от институции);
- информация от организирани анкетни и други проучвания;
- преки авторови наблюдения;
- други.

г) *инвентаризиране и селектиране на използваните изследователски методи (1б);*

д) *проектиране на евентуални вероятностни приноси.*

е) *консултиране на изследователския дискурс (пътна карта на изследването).*

3. Конституираща изследването и изложението част (диализа, основа на познанието, предпознание на признака, разпознаване на проблема, доминиране на описанието) – първа глава –

Единадесет действия:

а) *Уточняване на категориалния и понятийния апарат;*

- б) Критично описание на разработването на обекта, предмета и предиката в литературата (съдържание, механизми, функции, резултати и др.);
- в) Разкриване на взаимодействието между предмета и предиката;
- г) *Окончателно формулиране на целта и задачите (1б);*
- д) *Окончателно формулиране на методите и подходите на анализа (1б);*
- е) *Окончателното формулиране на хипотетичния апарат и конституиране на индикаторната рамка на изследването: допълване и уточняване (вж. 1в и 2а);*
- ж) *Окончателно приемане (промяна, потвърждаване) на темата (второ изменение – вж. 1б и 1в) в контекста на окончателната индикаторна рамка (3г);*
- з) *Изменение на съдържанието на изложението по първа глава (2б);*
- и) Организиране на авторово информационно осигуряване: експертни, анкетни и др. изследвания;
- й) Написване на първа глава, в т.ч. и с присъщите й изводи;
- к) *Дефиниране на приносите в първа глава (2д) и на свидетелствата за тяхното доказване (таблица 9). Аprobация на резултата.*

Таблица 9. Разпознавателна решетка на приносите

Решения до сега	Решение в изследването	Добавена научна стойност и доказателство на приноса	Форма на приноса: съдържание и характер
Какво?	Какво?	1. 2. 3.	В какво се изразява приносът? Кого обслужва приносът? Какъв е видът на приноса?
Къде?	Къде?		
Как?	Как?		
Защо?	Защо?		

4. Аналитична част (анализ, причинно познание, тълкуване на проблема, доминиране на обяснението) на изследването: портрет на връзката „предмет-предикат“ – втора глава

Четири действия:

- а) Изследване на състояния, тенденции и породени проблеми чрез използване преди всичко на информация от индикаторната рамка, контекстуална на научната интрига, програмирана в хипотетичния апарат;
- б) Очертаване на възможните най-общи насоки за търсене на решения на обобщените проблеми (дефицити) по повод на потвърждаване на авторовата теза, респективно – доказване/отхвърляне на издигнатите работни хипотези;
- в) *Обобщаване на свидетелства за верификация/фалсификация на работните хипотези (предварителен план¹);*
- г) Написване на втора глава, в т.ч. и с присъщите й изводи;
- д) *Дефиниране на приносите във втора глава (2д) и на свидетелствата за тяхното доказване (таблица 9). Аprobация на резултата.*

¹ Ако са налице проблеми с хипотетичния апарат, той се променя (възприемане на нова теза и подкрепящи я работни хипотези, нова тема и т. н.). Процесът се започва отначало.

5. Прогностична част (катализа, прогностично познание, методично преодоляване на проблема): конкретни пътища за разрешаване на противоречията –
трета глава –

Три действия:

- а) Очертаване на пътищата и механизмите за промяна в изследваната система в контекста на генерираните във втора глава проблеми, съотносителни с авторовата теза;
- б) Обобщаване на необходимите действия на съответни институции за осъществяване на промяната;
- в) Написване на трета глава, в т.ч. и с присъщите ѝ изводи;
- г) *Дефиниране на приносите в трета глава (2д)* и на свидетелствата за тяхното доказване (таблица 9). Аprobация на резултата.

6. Финална част (заключение) –

Четри момента:

- а) Основни изводи от извършения анализ;
- б) *Окончателна рекапитулация на хипотетичния апарат;*
- в) Оценка на приносите: *дефиниране (2д, 3и, 4д и 5г)*, насоки за прилагане и оценка на ползите от това, възможни породени проблеми при прилагането и др.;
- г) Очертаване на възможни насоки за бъдещи изследвания в контекста на презентираното изследване.

7. Уводна част –

Действия, които са насочени в следните разпознавателни направления:

- актуалност и значимост на изследователския проблем и задача;
- оценка на разработеността на проблема в литературата и най-обща постановка за констатираните пропуски;
- обект, предмет и предикат;
- цел и задачи на изследването;
- изследователски методи;
- информационно осигуряване;
- ограничителни условия;
- аprobация на решенията.

8. Балансово-контролна част –

Четри проблема:

- а) Преоценка на избрания научен жанр;
- б) Брой и структура на използваните литературни източници (достатъчни или недостатъчни);
- в) Обхватно (обемно) съотношение между главите.
- г) Извършване на скринингово проучване на изследването (надеждност на кореспондентските връзки, съответствие между текст и съдържание и пр.);
- д) Контрол върху цитиранията (спазен научен етос).

9. Написване на автореферат.

Очевидно, изследователската дейност е сложен и многостранно детерминиран процес. Да се дават рецепти за него е безпредметно, ако занимаващият се с наука няма необходимата **компетентност и вътрешна нагласа** за това. Ето защо горепосоченото трябва да се възприема само като отправна точка, ограничителни линии и в никакъв случай – като безспорно най-доброто решение-предложение за действие. То донякъде е продуцирано от опита, донякъде от чужда теория и опит, но при всички случаи е изпитано и е възпроизвело позитивен резултат.

Влагането на научни съображения в действието на докторанта – стратегия за неговия успех

Всяка дисертация е продукт на евристично мислене¹. Креативността е въпрос на заложиби, които – с полагането на определен труд (в добавка и способности), се развиват и усъвършенстват. Тази дарба е свързана с въображението на всеки от нас и има за свое ядро възможностите, които притежаваме за **съчетаване в едно между перспективни идеи и информация**. Само в този пункт креативността изключително точно „приляга“ на действията по обучение, изследване и написване на дисертация, която, от определена гледна точка, е именно съчетаване по нов начин на идеи и информация. **Колкото са повече знанията за предмета на изследването, толкова повече комбинации могат да се продуцират**. В този смисъл всяко дисертационно изследване е, от една страна, израз на интелигентност на докторанта (дай Боже тя да е множествена²), от друга – е белязано с новаторски подход и решения, а от трета (което често се забравя!) – се превръща в стандарт за поведение на бъдещия експертен специалист³. Дали докторантът е приобщил (опредметил в поведението си) тези

¹ Креативността е синоним на **търсене, гъвкавост, комбинативност, красив ум и въображение, почиващо на реалност**. Вж. Пространствени анализи за креативността в Райков, Здр., *Креативният бизнес* – София, Дармон, 2014 г.

² Виж много интересно изследване по този въпрос от Х. Гарднър (Гарднър, Х. *Нова теория за интелигентността. Множесдствената интелигентност на 21 век* – София, Сиела, 2004 г.).

³ За мен класическата полза от всяка дисертация има само едно измерение: **доколко докторантът се е научил да анализира, обобщава и решава сложни проблеми**. Това, какви са приносите в дисертацията, колко тя е обемна, колко актуална и значима, колко пионерска, колко приносна и т.н., не е маловажно, но есенцията в докторантския труд е какъв е **прирастът в способностите на докторанта** като научен работник, който тепърва ще изследва и прогнозира социални и икономически проблеми на развитието. Ето защо в името на креативното мислене във висшите училища трябва да се решат комплекс от въпроси, в т. ч.: а) обучение в бакалавърска и магистърска степен на основата на **репродуктивност на студентското мислене, ангажиране на студентската активност в процеса на преподаване и самостоятелна работа, насищане на учебния процес с тестове за обучение и проверка на знанията, задачи, казуси, реферати, изнасяне от студентите на модул от лекционния материал, т.е. обучение на основа на студенто-центричния подход (liberal arts)**; б) непременно внасяне в учебното съдържание на елементите на теорията, методологията и методиката на творческата работа, в т.ч. при магистърското обучение – на задължителен семинар *Магистърски семинар*, чието съдържание е как се разработва и защитава магистърска теза (Нека

три страни при изследването и изложението на даден проблем, се разбира при защитата на дисертационния труд, в т.ч. и от експозето по него. Ако предметът и признакът на дисертацията са станали част от духовността на защитаващия, той е потопен изцяло в бъдещото си поприще на откривател, ако вяло и без плам докладва административно-процедурно за това какво е направил и постигнал, ако в него няма горене, няма творческа нагласа, то в поведението му не прозира бъдеще на творец и реформатор.

Не бива да се забравя, че интелигентността може да бъде продукт на образование и обучение, но тя има в основата си и натрупания опит (натуралистична интелигентност). Ето защо, когато преценяваме качествата на докторантския труд, в т. ч. и на дисертацията и нейната защита, винаги опитът експлицира с позитивните си страни, предметът на дисертацията е станал частица от живота на автора, той го смята като своя рожба и всячески го защитава. **Всичко това неминуемо показва, че докторант, постъпил в докторантура от магистърската банка, не може да постигне (като правило) онова равнище, което му гарантира наличието на трудов стаж.** Време е да се замислим дали не е целесъобразно да се изисква за обучение в докторантура **определен трудов стаж**, или през време на докторантурата да се програмира поне половин година стаж (като част от учебната програма на докторанта) в институция, свързана със заглавието на неговото изследване. Или за искащите след магистратура да продължат в докторантура да се въведе примерно 6 месечен стаж по темата на дипломната им работа (магистърската теза).

Всяка дисертация е резултат от **евристично мислене и изпреварващо авторово въображение**. Нейната визия, креативна идея, отговаряща на авторовия експертен замисъл – **хипотетичният апарат, е структуроопределящата системна връзка между всички елементи на дисертационното изследване.**

Един опит за осмисляне на чертите на това мислене в контекста на особеностите на докторантския труд¹ е показан в следващото изложение.

Първо, творецът трябва строго да измени акцентите на разпознаване, разбиране, обясняване и овладяване на процесите и явленията от действителността. Това ясно се разбира от сравнението между стандартното и креативното (евристичното) мислене (таблица 10).

припомним нещо, което не всяко висше училище изпълнява: в Наредба за държавните изисквания за придобиване на висше образование на образователно-квалификационната степен „бакалавър“, „магистър“ и „специалист“ (ДВ, 2002, № 76) при подготовката на магистри се проектира в чл. 2, т. 4 функцията „... усвояване основите на научните изследвания, научно-приложните и/или художествено-творческите дейности“); в) **недопустима грешка** в българските висши училища е приемането на докторанти само въз основа на познаване на предметното битие на определени дисциплини от курса на специалността и **нито сричка изисквания по въпроса за изначалните му познания по организация на творческа дейност.** Та как по друг начин ще се разбере подготовката на докторанта за бъдеща творческа работа, неговата нагласа за стандартизиране на оригиналното като собствено поведение?

¹ Използвани са с добавка постановки на В. Станков. Станков, В., *Евристичният ресурс...*, с. 34-36 и 187.

Таблица 10. Сравнителни белези между стандартно и креативно мислене

№	Стандартно мислене	Евристично мислене
1.	Дава отговор на познат и многократно възникнали проблеми	Търси отговор на непознати (нови) и неизследвани до сега проблеми
2.	Доминира типичното и повтаряемостта	Доминира уникалното, нетипичното, невидяното до момента
3.	В мисловния процес се акцентира върху сходството между два феномена (две системи)	Акцентира се между разликата като потенциал за търсените промени
4.	Съобразява се с наличното, утвърждава го	Променя и твори нова действителност
5.	Господстващо за даден етап мислене	Различно мислене за даден етап

В аспекта на докторантския труд си позволявам следните обобщения: а) **новаторството** е (трябва да бъде) отличителен белег на всеки дисертационен труд; б) **уникалното** (нетипичното) в дисертацията може да бъде свързано с: приемане на заглавие, което предполага изследване на нови връзки и отношения; използваните подходи и методи; неизбежната новост, програмирана в хипотетичния апарат; продуцираните и осмислени нови аспекти на съществуващ проблем; генериран нов проблем с определена перспективност и значимост; възпроизведени приноси, отнасящи се не до ситуации, а до видови и родови общности и др.; в) поставянето на **демаркационна линия между приликата и разликата** е въпрос на цялостността и единството на анализирания системи и факторите за тяхното трансформиране в нови, в т.ч. съвместни или категорично различни образувания, т.е. **докторантът твори нова действителност**; г) различното мислене в дисертацията трябва да бъде приемано не като деконструктивно, преднамерено, уронващо авторитета на твореца, а като конструктивно, лоялно, отдаващо заслуженото към направеното до момента по темата на изследването.

Второ, аксиомите на докторантските действия са много. Ето някои от тях: разкрива противоречивата природа на нещата, като на основата на различието се генерират пътища за решаване на възникналите проблеми; отчита динамичния характер и свързаност (мрежово мислене) на процесите (вътрешни и външни) и визуализира насоките за тяхното прогресивно развитие; използва познатото, но не се ограничава с него; отчита относителността на всяко истинно познание и евентуалното му бъдещо изменение; изгражда се върху основите на достоверно и недостоверно, определено и неопределено, доказано и недоказано, познато и непознато, логично и алогично, рационално и ирационално, вербално и образно, видимо и скрито, парадоксално и непарадоксално и др.; системно и оригинално мислене; проблематизиране на изследваната действителност; неизбежна контекстуалност на анализирания факти; разбирането е мост на всяко творчество (колко често докторантът пише за нещо, което не разбира достатъчно!), раждане на смели хипотези, а в последствие – тяхното верифициране или опровергаване, е истинският път в науката и др.

Трето, външен израз на всички горепосочени дейности е постигането на **научност в дисертационното изследване и изложение**. Това означава не само стриктното придържане към правилата на логиката, но и съобразяване на дисертационния процес с редица изисквания: системност; проблематичност на сюжета; правила за разпознаване на предмета/признака; изчистен понятиен апарат; неизбежна изследователска инфраструктура (цел, задачи, предмет, обект, методи, хипотези, емпирични ограничения и пр.); достоверност на използваната информация; аргументираност на твърденията; приложимост, проверяемост и опровергаемост на резултатите; прогнозен характер на изследването (предписание за изменение на действителността); логическа непротиворечивост; критичен подход; достоверност на изводите и др.

Четвърто, **научното наставничество** е основният лост за **пазене на равновесие** при разработването, написването и защитата на дисертационния труд. **Изборът на научен ръководител** не е текущ въпрос от катедреното (секционното) заседание, а **важен момент в кадровото израстване на младия изследовател**.

Научният ръководител има редица отговорности пред докторанта¹, които са преди всичко морални. Той трябва, **първо**, да познава предметната област на дисертацията, за да може да бъде в максимална степен полезен; **второ**, да подпомогне докторанта в избора на актуални и значими тема и заглавие; **трето**, да проявява коректност в отношението си с начинаещия изследовател, като уважава неговите решения (не му налага насила свои идеи), анализира ги конкретно и с висока степен на отговорност, като показва техните положителни и отрицателни страни, подпомага докторанта в избора на пътна карта на изследването, доверява му се в решаването на отделните задачи на докторантския труд, подпомага го за разработването на индивидуален план и следи за неговото стриктно изпълнение и др.

Не бива да **свързваме с удачността** избора на научен ръководител, който: а) възлага на докторанта изпълнение на задачи, които са извън предмета на дисертационния труд: включването му безвъзмездно в работа по проект, подпомагане от докторанта на научния ръководител в хабилитация или защита на голям докторат, превеждане и реферирание на литературни източници за нуждите на научния ръководител, изпълнение на други поръчки на научния ръководител и др.; б) не чете и не се интересува от състоянието на своя докторант било то поради претрупаност с работа или нехайство; в) няма авторитет в катедрата и този момент поражда негативни последици за докторанта; г) демонстрира всякаква липса на уважение, доверие и коректност към докторанта².

Самостоятелно място заема въпросът за **съвместните разработки между докторанта и научния ръководител**. Сложността на този въпрос ще илюстрираме с

¹ Вж Еко, У., цит. съч. с. 68-70.

² Всеки, който се интересува повече от връзката между научния ръководител и докторанта, е бил свидетел на какви ли не неуместности: а) наскоро бях свидетел на „безгрижно отношение“ на научния ръководител към своя докторант – не само, че не му се помагаше (той беше поставен на **автопилота на гения**), но и даже докторантът трябваше да напише за наставника си своето представяне от негово име за пред журито и др.; б) преди години докторант ми сподели, че научният му ръководител е много далече от познаване на тематичното направление, в което е предметът на дисертацията и фактически не му помага с нищо.

мнението на проф. Н. Великов¹: „И в този банален случай възниква цял комплекс от сложни ситуации.

Първи вариант. Аз пиша увода и параграфа Х, ти пишеш параграф У и заключението.

Втори вариант. Аз пиша първите варианти, ти след това работиш върху тях.

Трети вариант. Материалът (статията) е общ, но пропорцията на участие е различна: $\frac{3}{4}$ от нея сътворява старшият и $\frac{1}{4}$ -по младшият. Обратно – $\frac{1}{4}$ старшият и $\frac{3}{4}$ – младшият.

Четвърти вариант. Единият я пише, а излиза от името на двамата. Понякога работката се прави от младшия, а старшият се подписва за авторитет.

Ясно е, че в такива случаи възникват комплекс от морално-етични и социално-икономически ситуации, които не са от най-лицеприятните.“

Като отчитаме реалната мотивация на този процес – докторантът да се научи да пише, да „пробие“ в научния печат, да си осигури нужните му публикации по темата на дисертацията и др., с основание трябва да отбележим, че основното си остава насочването на усилията на младия автор към **неговата творческа реализация преди всичко на основа на собствения му потенциал**, а научният ръководител може и трябва само да подпомогне този процес. И нищо повече! (Приложение 2)

Ето защо в нормативните документи се предвижда при несъвместимост между докторант и научен ръководител (напр. търсене на „брак по сметка“) да се осъществят нужните промени.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Направеният анализ позволява да се синтезират редица обобщения:

Първо, необходимо е внасяне на уточнения в понятийния апарат на докторантурата, в смисъл прецизиране на близки по значение понятия, както и на синонимните им прояви: докторантски труд, докторска дисертация, дисертационен труд, дисертационен процес, дисертационна работа, докторски труд, докторска теза, докторантско възпроизводство и др. Очевидно е, че **лексиката на докторантурата се нуждае от подобряване**.

Второ, от осмисляне се нуждаят теоретичните и практическите решения за целеполагането на докторантурата в стратегически и тактически контекст. **Стратегическият смисъл** на развитието на докторантурата е **нарастване на интелектуалния потенциал на нацията** чрез образование и обучение на креативни личности, способни да развият материалните и нематериалните предпоставки за организиране на икономика, основана на знанието. Това е императив на живота, който не подлежи на допълнителни аргументи.

Тактическият контекст на докторантурата е чрез нея, **като нарастват способностите на обучаващите се в третата степен на висшето образование**, да се създаде интелектуален капацитет на страната способен да реагира адекватно на възникващите предизвикателства на живота. Последното означава прием на надарени, отговорни пред себе си и обществото докторанти с мисия да се подготвят за висши

¹ Вж. Великов, Н., *Размисли върху...*, с. 38

експертни специалисти в дадена област на науката с цел теоретично осветляване и практическо решаване на възникващите противоречия на основата на стратегическо мислене и действие. Това е **мисията на докторантурата**.

Обучението в докторантура и заедно с това неизбежните практически умения, които са основното в тази степен на образование, са пример за пряко свързване на теорията с практиката, на бъдещето с настоящето, на знанията с уменията, на компетенциите с живота, за издигането на престижа на организацията, в която се защитава докторската теза. Това обучение е само прелюдия към възприемането от бъдещия интелектуален елит на нацията на нелекия път на научното дирене на истината в името на благоденствието на всички.

Трето, защитата на дисертационен труд е изходната **проверка за пригодност на изследователя за висша експертна дейност**. Тя е входен билет за „двореца на науката“, където човешката природа върши чудеса. Те ще се сбъднат само ако докторантурата е създала високо квалифицирани анализатори, диагностици, прогностици, „хирурзи“ и „терапевти“ на природни и социални системи.

Защитата на докторска дисертация е само лакмусова хартия за надеждност. Големият въпрос на докторантурата е **развитието на аналитичните и прогностични способности на завършилия** да: види невидяното, обхване необхванатото, посочи непосоченото, реши неразрешеното, създаде несъздаденото, приобщи настоящето към бъдещето.

Четвърто, няколко са постановките в студията, които са с **принципно значение за организацията на докторантския труд**: равнопоставеност между обучение и практическа дейност (защита на докторски труд); единодействие и споделена отговорност между докторант, научен ръководител и катедрен (секционен) колектив по въпросите на организацията на докторантурата; активно менторство от страна на научния ръководител; необходимост от промени в институционализирането на докторантурата не само по форма, но и по съдържание и др.

Пето, от „ремонт“ се нуждаят следните системи на организация на докторантурата: приемът, в чието съдържание трябва да присъства непременно проверка на изследователските възможности на кандидатите; създаване на условия за едновременно нарастване на заинтересоваността и отговорността на научния ръководител за съдбата на докторанта; създаване на майсторски класове за подготовка на докторанти (непрекъснато действащ консултационен и лекционен режим за развитие на докторантските умения); усъвършенстване на учебното съдържание за подготовка на докторанти, в т. ч. и въвеждане на изборност по част от дисциплините; преоценка на подценяването на педагогическата подготовка на докторантите; неизбежно нарастване на изискванията към разработения дисертационен труд, в т. ч. и чрез преодоляване на формалния и непрецизен избор на жури (увеличаване на броя на неговите членове (създаване на мининаучен съвет), в т. ч. и чрез експерти от практиката и тяхното безпристрастно легитимиране, например чрез случаен избор или друга система); преоценка на заетостта на защитилите дисертации и недопускане на безработица при тях; изискване поне една от публикациите по темата на дисертацията да бъде отпечатана

в индексирано списание; задължителен предговор на дисертацията от научния ръководител на докторанта и др.

Издигнатата хипотеза на студията (неизбежност от дейностно системиране на докторантския труд – общо и в подробности, което да съответства на методологическите и методическите основи на докторантското възпроизводство) **се доказва със следните основни аргументи**: а) докторантурата е система, която може да функционира успешно само ако е текущо и стратегически целенасочена и оперативно се внасят в нея подобрения в съответствие с измененията на външната среда; б) в рамките на наличните ресурси е нужен текущ и перспективен баланс между: първо, докторантския труд и останалите видове труд в обществото, в т.ч. и постиган чрез нормативна регламентация; второ, усилия на докторанта и оказване подкрепа от научния му ръководител или колектива на приемащото докторантурата звено; трето, теоретично и практическо обучение в докторантурата; четвърто, елементите на теоретичното и на практическото обучение; пето, елементите в дисертационния процес: заглавие, хипотетичен апарат, цел, задачи, методи, обхват (ограничения), информационно осигуряване и др.; шесто, описание, обяснение и предписание като елементи на анализа и др.; в) рискът от нерешаването на въпросите за дейностното системиране на докторантския труд се проявява в неговото деформиране и създаването на обществено неприемлив първичен (формално положени изпити, написана недостатъчно качествена дисертация), вторичен (вяла защита и измислени приноси моменти) и третичен (възпроизведен научен работник с недостатъчни креативни възможности) докторантски продукт, в общност – отразяването на нерешените въпроси в докторантурата върху жизнените дейности е с пагубни последствия (загуба на потенциал за нововъведения).

Някои от **насоките за бъдещи изследвания** по темата на студията са: психологическите аспекти на докторантския труд; етичния кодекс на научния ръководител на докторанта; съотносителност между докторантурата и изискванията на социалната практика; консултантския труд за докторанти; експертиза на докторския труд; професионално ориентиране към докторантура и др.

Докторантурата е важна институция на всяка социална и икономическа система. Тя е специфично естествено привнасяне на бъдещето към настоящето и заслужава подобаващо уважение.

Императиви на научността

Научността може да се интерпретира и в **аксиален смисъл**. Много са тезисите на изследователския ракурс, които синтезират рационалността в поведението на твореца на научни продукти. Те се отнасят както до научността¹, така и до отговорността, моралността и други специфични характеристики. Изброените по долу аксиоматични твърдения съдържат, **първо**, мисли от вековете в ракурса на изследователските умения и, **второ**, компилирани от автора или осмислени от него при работата му в научния жанр препоръки към младите изследователи:

а) Мисли от вековете

1. Преди всичко ... трябва да се различат – какво винаги съществува и понякога става и какво става, но никога не съществува (Платон).

2. Знанието се получава от знание чрез припомняне (Платон).

3. Всеки може да се заблуди, но да упорства в своята грешка може само глупакът (Цицерон).

4. Ако ти закриеш своята врата за всички заблуждения, то истината ще остане отвън (Р. Тагор).

5. Предпазливостта в думите е най-висше красноречие (Фр. Бейкън).

6. Идеалното не е нещо друго освен материалното, пренесено в човешката глава и преобразувано от нея (К. Маркс).

7. Учените предполагат, че съществува йерархия на фактите и между тях може да бъде направен разумен избор в науката (А. Поанкаре).

8. Осмислете препоръките на Р. Декарт: а) не приемайте за вярно нищо, което не сте доказали че е такова; избягвайте старателно прибързаността и предубедеността, съмнителното; б) разделяйте всяка една от проучваните трудности на толкова части, на колкото е необходимо, за да бъдат те разрешени; в) спазвайте винаги определен ред в мислите си: започнете от по-елементарното и движете познанието към по-сложното; г) правете винаги толкова пълно изброяване и толкова общи обзори, че да бъдете уверени, че нищо не сте пропуснали.

9. Знанието се получава от знание чрез критичната дейност на разума (И. Кант).

10. Знанието се получава от знанието чрез опровержение на наличното знание. (К. Попър).

11. Точната наука без теория на познанието, доколкото тя изобщо е мислима без нея, е примитивна и безпорядъчна. (А. Айнщайн).

12. Словото е дрехата на всички факти, на всички мисли (М. Портър).

13. Истината не се нуждае от красноречие, а само от аргументирани и честни доказателства (А. Пол).

б) Основи на научното творчество

Нищо не започва от нас. „АЗ“ е индивидуалността, собственото лице на личността – внимавайте с консумацията му! Възродете старото знание на нова научна

¹ Вж. Попов, Г., *Тезиси за научността*. Образование, 2003 г., № 6, с. 3-10.

основа и в по-съвършен вид. Осмислете фактите (преки и косвени) и търсете в тях кълновете на новото, на откритието и практическите приноси. Търсете новото (необичайните аспекти) и в маловажните факти – останалите обстоятелства са предмет на изследване от многобройни изследователи. Опознайте света с конкуриращи се идеи за неговото развитие. Не се плашете от „острите ъгли“ и неочаквани изводи – те могат да са път към откритието.

В науката е важна мярата. Темата на изследването да е актуална едновременно в теоретичен и практически план и да притежава признаци на новост, оригиналност и полезност. Дребнотемиято ражда дребни резултати. Вглеждайте се по-често не само превантивно в параметрите на качеството, количеството и мярата в изследвания предмет/предикат. Търсете в поведението интереса и конфликта. Не прекалявайте със структурализма, автономността (тоталната абстракция) и познавателния анархизъм.

Високата културата на мислене е гаранция за качествен изследователски продукт. Културата на мисленето включва философска култура, в т. ч. любов към мъдростта, любов към знанието. Научното мислене е жизнена необходимост и се основава определящо върху философската методология, а в обратния смисъл познанието е безсмислен хаос. Философията е принципно нова форма на култура на мисленето и построява истинското знание по определени правила. Културата на мисленето намира проява в плуралистично, гъвкаво, самостоятелно, евристично и творческо мислене. Философското мислене не е разкош, а жизнена необходимост, то е най-ценното, което човечеството създава в цялата си история. Няма нищо в ума, което да не е било в сетивата. Нашето мислене се стреми да съответства на логиката на живота, но само се стреми...

Активното творческото търсене е вратата към новото знание. Всяко изследване изисква талант (абсциса) и творчество (ордината). Научното познание е истинско понятийно знание. Търсете законите на запазването, на причинността и на развитието. Свободата в научното творчество е във възможността за опознаване и осъзнаване на необходимостта с индивидуално избрани средства, а щастието – в посочване на пътищата за изменение на света към по-добро. Емпиризмът търси общото в опита. Оценете движението като форма на развитие, като обективност, противоречивост, прекъснатост/непрекъснатост и абсолютност/относителност, и в тях ще откриете еволюцията, кръговрата и развитието.

Приносът е венец на всяко изследване. Неразбирането на автора е правопрпорционално на оригиналността на неговата теза. Колкото е по-очакван даден резултат, толкова се омаловажава приносът на автора. Приносът (теорията) трябва да отговаря на цялостност, подреденост и ценност на света. Приносът се валидизира в практиката като фундамент на истината: цел на познанието, определител на познанието, източник на познанието, основа на този процес и критерий на истината.

в) Технология на научното творчество

Изборът на предмета конституира творческата сполука. По-трудно е да откриеш и всестранно да идентифицираш проблема, отколкото да го решиш. Бъдете първи, вторите в науката са в губеща позиция. Намерете проблема там, където за другите той не съществува. Изберете тема за изследване, по която работят възможно

по-малък брой хора. Търсенето на проблем за изследване трябва да се свързва не непременно с фундаментални неща. Основните изисквания към предмета на изследването са типичност, достъпност и перспективност.

Признаци на темата са: проблемност (хипотетичност), конкретизация на предмета, оригиналност, актуалност, значимост, доказуемост, проверяемост. Приемете един център – изследване с повече центрове носи несъмнени разочарования.

Същинското изследване има своя азбука. Ядро на проблема е, първо, съществуването в него и, второ, околността му – изследвайте ги задължително. Осмислете ядрото на проблема, неговата история, място, вътрешни и външни връзки, опосредствания, бъдеще и др.

Идентифицирайте проблема – ясно формулирайте предмета, целта, задачите, тезите и работните хипотези на изследването. Обобщете възможно най-голям обем информация, за да „усетите“ по-добре проблема. Преформулирайте при необходимост проблема – това е ефект на изследването и крачка към търсените решения. Експонирайте алтернативи за решаване на проблема в контекста на „налудничав“ хипотетичен апарат или дефиниции на предметната му област. Не се безпокойте от екстравагантните пристъпи на идеи – те са мост да се скъси пътят на търсеното решение. Подредете генерираните решения и ги оценявайте само с еднозначни критерии. Откроете ясно нерешените или част от решените проблеми по конкретния предмет на изследването – отстранете грешките и противоречията в предходните решения.

Дефинирането на тезата и валидизирането на работните хипотези е осевата линия на всяко изследване. Тезата е логическа истина, която дедуктивно се извежда от теорията и практиката. Тя е предположение, което се опира на резултатите от науката, но вградени в нещо, което трябва да се докаже. Тезата и подкрепящите я работни хипотези стоят между истината и неистината. Колкото е по-високо равнището на обобщаване на тезата, толкова тя е по-ценна за науката. Истинността на тезата доказва истинността на теорията. Проверката на тезата е „очна ставка“ между теорията и практиката.

Изложението е „дрехата“ на изследването. Бъдете строго последователни в изложението при неизменност на изходните положения. Проявявайте обективност в научната си критика. Пишете точно, ясно, лаконично и кратко. Проявете деловитост и строгост в описването на явленията и процесите. Използвайте образна, изразителна, колоритна и убедителна научна реч. Стремете се винаги да заемете аргументирана позиция – не допускайте двусмислие. Търсете кристалната чистота и определимост на терминологията. Не допускайте псевдонаучен стил, избягвайте многословието, повторенията, тавтологията, излишните думи, сложните изречения и др. Покажете такова уважение към предходните изследователи на проблема, каквото бихте искали да има към вас. Изводите и препоръките са нормален завършек на разработката и те трябва да са обобщение на анализа: обосновани, прецизни, кратки във формулировките, с очертани приоритети по важност и др.

Задължения на научния ръководител на докторанта¹

1. Да селектира и насочва към докторантура млади хора с действителни способности и желание за научна и преподавателска дейност.
2. Да формулира актуален за практиката проблем, който може да бъде решен с научни методи и средства, както и дисертабилна тема.
3. Да съдейства при подготовката за конкурсния изпит (конспект, литература, консултации, комисия) и при зачисляването в докторантура.
4. Да създава нормални условия за работа на докторанта:
 - осигуряване на благоприятен микроклимат;
 - определяне на подходящо работно място;
 - предоставяне на компютърна техника;
 - осигуряване на необходимото лабораторно оборудване;
 - включване в проекти с подходяща тематика, участието в които да носи на докторанта конкретни морални и материални ползи;
 - включване в семинари;
 - изпращане на специализации;
 - съдействие за своевременната защита на създадената в процеса на докторантурата интелектуална собственост;
 - подпомагане подготовката и изнасянето на доклади на научни конференции, в т.ч. и международни – командировъчни, такси правоучастие;
 - подпомагане подготовката и публикуването на статии в научни списания, в т.ч. и международни;
 - провеждане на редовни срещи и обсъждане на постигнатите резултати и предстоящите задачи.
5. Да съдейства при съставянето и изпълнението на индивидуалния план на докторанта.
6. Да стимулира участието в курсовете за обща подготовка на докторантите.
7. Да спомага при формулирането на изводите от обзора (недостатъците на известните решения на проблема), целта и задачите на дисертацията.
8. Да насочва към използването на научни методи и средства при решаването на задачите.
9. Да насърчава самостоятелната работа и творческото мислене на докторанта.
10. Да съдейства при необходимост за провеждане на консултации с други изявени специалисти в научната област на докторантурата.
11. Да съдейства при съставянето на тримесечните отчети и при ежегодните атестации на докторанта.

¹ Смрикаров, Анг., *Наръчник на докторанта*. Русе, РУ „Ангел Кънчев“, 2012 г., с. 74. (Позволил съм си незначителни добавки с уточняващ характер – б.а.)

12. Да съдейства при подготовката и провеждането на кандидатския минимум (конспект, литература, консултации, комисия).
13. Да спомага при цялостното структуриране на дисертацията.
14. След решаването на задачите на дисертацията и събиране на достатъчен по обем материал да насочи докторанта към приключване на работата и написване на дисертацията.
15. Да съдейства при формулирането на общите изводи и приносите.
16. Да спомага за внедряването на получените резултати в практиката.
17. Да спомага за популяризирането на резултатите на докторанта чрез участие в изложби и др.
18. При получаване на значими резултати да предлага докторанта за награждаване.
19. Да съдейства за организирането на предварителното обсъждане (научно звено, плакати, презентация, експозе, компетентни рецензенти).
20. Да съдейства при формирането на научно жури.
21. Да съдейства при подготовката за защитата.
22. Да съдейства на докторанта за обявяване на конкурс за асистент по подходяща дисциплина.
23. Да поощрява асистента – бивш докторант, да продължава да се занимава с наука, за да „група“, в частност, актив за заемане на следващите академични длъжности – главен асистент, доцент и т.н., но преди всичко – за да бъде полезен на студентите, на университета и на самия себе си.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Блауг, М., Методология экономической науки или как экономисты объясняют. Второе издание. – Москва: НГ журнал „Вопросы экономики“, 2004.
2. Великов, Н., Размисли върху характера и технологията на научно-творческата работа. – София: Център за еврообразование и наука ООД, 2014.
3. Волков, Ю. Г., Диссертация. Подготовка, защита, оформление. Практическое пособие. – Москва: Гардарика, 2004.
4. Гарднър, Х., Нова теория за интелигентността. Множествената интелигентност на 21 век. – София: Сиела, 2004.
5. Георгиева, Еми и кол., Синонимен речник с антоними. Под редакцията на С. Павлова. – София, АТЛАНТИС-КЛ, 2013.
6. Гинев, Д., Диалози за научната рационалност. – София: Наука и изкуство, 1989.
7. Еко, У., Как се пише дипломна работа. Хуманитарни дисциплини. Превод от италиански, В. Цолова. – София: Книгоиздателска къща Труд, 2013.
8. Захаров, А. А., Т. Г. Захарова, Как написать и защитить диссертацию. – Санкт Петербург: Питер, 2004.
9. Колесникова, Н. И., От конспекта к диссертации: Учебное пособие. – Москва: Флинта; Наука, 2003.
10. Кулов, В., Проблеми на научната методология в светлината на възгледите на Карл Попър. – София: УИ „Стопанство“, 2005.

11. Кулов, В., Лекции по философия. – София: Издателски комплекс –УНСС, 2012.
12. Кършакова, Р., Научната комуникаци. – Русе: РУ „Ангел Кънчев“, 2004.
13. Лакатос, И., Методология научных исследовательских программ. // Вопросы философии, 1995, № 4.
14. Лулански, П., Конституиращи елементи на научното изследване. // Икономически алтернативи, 2005, № 6.
15. Лулански, П., Вътрешносистемни връзки в технологията на научното изследване. // Икономически алтернативи, 2006, № 3.
16. Лулански, П., Как да напиша и защита дисертация? (Докторантска аналитика), София: Институт за приложни социално-икономически изследвания и продължаващо обучение, 2007.
17. Лулански, П., Атлас по методика на икономическите изследвания. – Издателски комплекс, УНСС, С., 2013.
18. Лулански, П., Недоизползвани синтаксис-възможности в позиционирането на дисертационна изследователска инфраструктура. // Икономически и социални алтернативи, 2014, № 1.
19. Мавродиева, Ив., Академично писане. – София: Сема РИИ, 2005.
20. Майданов, А., Процесс научного творчества. Москва, Наука, 1983.
21. Маршал, А., Принципы экономической науки.-Москва: Прогрессс, 1993.
22. Матеев, Евг., Структура и управление на икономическата система. - София: ДИ „Наука и изкуство“, 1987.
23. Миркович, К., Икономическата система. Изследване върху системния подход в икономиката. В два тома. София: Издателство Тракия –М, 2008 и 2009 г.
24. Орлов, Н., Методология на научните изследвания. – Русе: Център за обучение и управление на висшето образование, 2002.
25. Орлов, Н., Синтез и анализ в сложни системи. – Русе: РУ „Ангел Кънчев“, 2003.
26. Петрова, Ф., Хипотезата в научната теория. – София: БАН, 1990.
27. Поликаров, А., Методология на научното познание. – София: Наука и изкуство, 1990 .
28. Поликаров, А., Логика, философия и методология на науката. – София: Нов бълг. унив., 2000.
29. Попов, Г., Тезиси за научността. // Образование, 2003, №6.
30. Попър, К., Логика на научното откритие. Съст. Пл. Макариев. – София: Просвета, 1994.
31. Райков, Здр., Креативният бизнес. – София: Дармон, 2014.
- 32.Смрикаров, Анг., Наръчник на докторанта. – Русе: РУ „Ангел Кънчев“, 2012.
33. Станков, В., Евристичният ресурс. – София, 2001.
34. Степин, В. С., Философия науки: общие проблемы. – Москва: ГАРДАРИКИ, 2007.
35. Съйкова, И., Ж. Адамова, Евристиката и ние. – София: Профиздат, 1989.
36. Тасев, Г. и др., Законова база и структура на дисертационния труд. – Русе: РУ „Ангел Кънчев“, 2002.
37. Тасев, Г., Основи на научните изследвания. Как се разработва докторска дисертация. – София: Съюз на специалистите по качество в България, 2003.

38. Тасев, Г., Методични основи на научните изследвания: Как се разработва дисертация? – София: Авангард Прима, 2004.

39. Философия на науката. Антология (съставители: С. Герджиков и К. Янакиев). – София: ЛИК, 1999.

40. Cairnes, J. E., *The Character and Logical Method of Political Economy*. Second and enlarged edition. – London, Macmillan and Company, 1975.

41. Dyke, C. E., *Philosophy of Economics*. – Englewood Cliffs, NJ, Prentice-Hall, 1981.

42. *Guide for the Electronic Submission of Dissertations*. – Durham, North Carolina: Duke University, The Graduate School, August 2007.

43. *Guide To The Preparation Of Paper Theses And Dissertations*. – University Of Tennessee, College of Graduate Health Sciences, Health Science Center, 2007.

44. *Designing and Managing a Research Project: A Business Student's Guide* / Polonsky, M. J., Victoria University, Melbourne, Australia; David S. Waller, University of Technology, Sydney, Australia. – Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc, 2004.

45. Germano, W., *From Dissertation to Book*. – Chicago, USA: University of Chicago Press, 2005.

46. Oliver, Paul. *Writing Your Thesis* / University of Huddersfield. – Thousand Oaks, CA Sage Publications Ltd, 2004.

47. Klant, J., *The Nature of Economic Thought: Essays in Economic Methodology*. – Cheltenham, Edward Elgar, 1994.

48. Newton-Smith, W.H., *The Rationality of Science*. – Routledge: London and New York, 1994.

49. *Policy and Style Manual for Theses and Dissertations*. Rev. ed. – Washington: University of Washington, The Graduate School, May 2007.

50. *Succeeding with Your Doctorate* / Jerry J. Wellington, University of Sheffield, UK; Ann-Marie Bathmaker, University of Sheffield, UK; Cheryl Hunt, University of Sheffield, UK; Gary McCulloch, University of Sheffield, UK; Pat Sikes, University of Sheffield. – Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc, 2005.

51. Murray, T. R., Dale L. Brubaker. *Avoiding Thesis and Dissertation Pitfalls: Cases of Problems and Solutions*. – Bergin & Garvey, 2001.

52. Walliman, Nicholas S. R., *Your Undergraduate Dissertation: The Essential Guide for Success* / Oxford Brookes University. – Thousand Oaks, CA: Sage Publications Ltd, 2004.

53. Walliman, Nicholas S. R., *Your Research Project: A Step-by-Step Guide for the First-Time Researcher*. 2nd ed. – Thousand Oaks, CA: Sage Publications Ltd, 2005.

ДЕЙНОСТНО СИСТЕМИРАНЕ НА ДОКТОРАНТСКИЯ ТРУД**Резюме:**

Дейностното системиране на докторантския труд е актуален въпрос при съвременното изграждане на икономика, основана на знанието.

Целта на настоящата студия е на фона на системните елементи и връзки в обучението на докторанти и разработването на дисертационен труд (изследване, написване и защита) да се осмислят основни между тях (обучителни процедури, първична систематизация на работните дейности, структура на изложението и др.) и се очертае тяхното място и роля в докторантския процес.

Обект е работата на докторанта във всички фази на докторантурата (обучение, изследване, написване и защита на дисертационен труд), а **предмет** – главното в съдържанието на избрани основни системни връзки на докторантския труд.

Анализът съдържа следните **акценти**: а) системност при обучението на докторанти; б) първична систематизация на дисертационния труд; в) системно позициониране на изложението; г) системиране на основните дейности на докторанта; д) композиране на докторския труд; е) системна функционална технология на изследването и изложението; ж) научността като стратегия на докторантския успех.

Ключови думи: докторантски труд, докторски труд, обучение на докторанти, изследване и изложение в дисертацията.

JEL: A20, B41, C42, C82.

SYSTEM TASKS OF A DOCTORAL DISSERTATION

Abstract:

The study of the system tasks of a doctoral dissertation is a topical issue for the research advancement of the contemporary knowledge-based economy.

The purpose of the present study is to understand the basic system components and links in the research guidance of doctoral students for writing their dissertation thesis (PhD research, writing and defense), such as mentoring procedures, primary systematization of work activities, research structure and so on, and to indicate their place and role in the doctoral research process.

The research object of the paper covers the PhD student processes in all phases of the PhD training (mentoring, research, writing and defense of a dissertation), while **the research subject** of the paper is the extrapolation of the general content of selected basic system links of the doctoral dissertation. The analysis includes the following **highlights**: a) system tasks in doctoral training; b) primary systematization of the PhD thesis; c) system positioning of the research structure; d) main system tasks of the doctoral student activities; e) composition of the doctoral thesis; f) systematic functional technology of the research completion; g) the scientific character as a strategy for successful PhD research and defense.

Key words: doctoral (PhD) thesis, doctoral studies, doctoral research and writing.

JEL: A20, B41, C42, C82.